

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ

ФАКУЛЬТЕТ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ТА ФІЛОЛОГІЇ
Форма навчання: денна

Кафедра: української мови та літератури

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського)
рівня вищої освіти

на тему:

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РІЗНИХ ВИДІВ МИСТЕЦТВА НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Виконала: студентка 6 курсу
спеціальності 014 Середня освіта
Сюзанна МАКСИМЧУК

Керівник: к.філол.н., доцент
Світлана МАХОВСЬКА

Рецензент: к.іст.н., доцент
Олеся БАРТАШУК

Хмельницький – 2022 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ І РІЗНИХ ВИДІВ МИСТЕЦТВ ЯК МЕТОДИЧНА ПРОБЛЕМА: СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ	9
1.1 Теоретичний аналіз досвіду взаємодії літератури й інших видів мистецтв.....	9
1.2 Інтермедіальність як прояв зв'язку художніх текстів з іншими видами мистецтва.....	16
1.3 Психолого-педагогічні аспекти використання різних видів мистецтва на уроках української літератури.....	22
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖМИСТЕЦЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ ІЗ ПРОГРАМИ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ З ТВОРАМИ ІНШИХ ГАЛУЗЕЙ МИСТЕЦТВ	30
2.1 Зв'язок художніх текстів із творами музичного мистецтва.....	30
2.2 Інтеграція літературних текстів із творами образотворчого мистецтва та графіки на уроках у закладах загальної середньої освіти.....	46
2.3 Можливості кіно та театрального мистецтва у реалізації зв'язків із творами української літератури.....	61
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81
ДОДАТКИ	91

ВСТУП

Актуальність дослідження. Оновлена програма з української літератури для закладів загальної середньої освіти на одному рівні із важливістю формування компетентного читача, передбачає також «досягнення належного рівня сформованості вміння прилучатися через художню літературу до фундаментальних цінностей, культури, розширення культурно-пізнавальних інтересів школярів; сприяння всебічному розвитку, духовному збагаченню» тощо [38, с. 5]. Також одна із десяти ключових компетентностей, на формування яких власне і спрямована освіта України і які перераховані та розтлумачені у чинній програмі з української літератури, констатує наявність обов'язкової «обізнаності та самовираження у сфері культури» [38, с. 7], формування якої відбувається на фоні безпосередньої взаємодії на уроках літератури вивчення художніх текстів на фоні широкого мистецького контексту.

Художня література як один із видів мистецтва правдиво вважається вербальною основою для інших його видів, тому її вивчення в школі практично не може здійснюватися без залучення творів із суміжних мистецтв. І сама література, опираючись на невичерпні можливості мистецтва слова, перебуває у процесі збагачення елементами художнього змісту інших видів мистецтва, вступає з ними у взаємодію, засвідчуючи взаємозбагачення.

Комплексний підхід до вивчення української літератури у взаємозв'язку із суміжними видами мистецтв сприяє формуванню культурологічного підходу у здобувачів освіти, розширенню і усвідомленню цілісної художньої картини світу. Сам процес навчання літератури у закладах загальної середньої освіти поруч із необхідністю глибокого осмислення духовної цінності та поетики художніх текстів, потребує розуміння літературних явищ і фактів у широкому контексті української і світової культури, що й зумовлює орієнтацію на тісний зв'язок літератури із суміжними видами мистецтв.

Також важливості питанням взаємозв'язку різних видів мистецтв на уроках вивчення творів художньої літератури надає пошук ефективних шляхів

залучення учнів до читання художніх творів, яке на сьогодні є досить проблематичним, оскільки діти-здобувачі освіти ЗЗСО, за статистикою, щороку все менше і менше читають художньої літератури. І серед низки причин такого становища, окрім признаних психолого-педагогічною наукою вікових особливостей, так, що сьогодні учителі-словесники перебувають в стані конкурентної боротьби з телевізійними, комп'ютерними та іншими медійними розважальними програмами, що й спонукає його до пошуку шляхів залучення учнів до читання, хоча б у межах вимог шкільної програми. На шляху таких пошуків учителі розглядають можливості взаємозв'язку у викладанні літератури як мистецтва слова з іншими видами мистецтв.

Методика аналізу творів художньої літератури у зв'язку із суміжними видами мистецтв у шкільній практиці викладання української літератури розроблена у напрацюваннях О.Бандури, Н.Волошиної, О.Мазуркевича, Л.Мірошниченко, Є.Пасічника, Г.Шевченко. Їхні пошуки були спрямовані на обстоювання думки про те, що синтетичний характер художньої діяльності на уроках літератури із залученням аналізу творів інших мистецтв зумовлює таку ж єдність освіти, виховання і навчання, спрямованих на розвиток художньо-творчих здібностей учнів.

Основи інтеграції суміжних мистецтв на уроках української літератури у ЗЗСО висвітлено у працях Т. Бугайко та Ф. Бугайко, П. Волинського, Н.Гоголь, Л.Кулінської, М.Машенко, В.Неділько, Є.Пасічника, Г.Токмань, Т.Яценко та ін.

До прикладу, Є.Пасічник відстоював ефективність звернення під час уроків української літератури до дотичних творів живопису, музики, кінофільмів, діафільмів, фотодокументів, мемуарної літератури, наполягаючи на тому, що це сприятиме учням в досягненні своєрідності видів мистецтв [53].

Теоретичну розробку, експериментальну перевірку і практичне впровадження системи вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами мистецтв у старших класах ЗЗСО здійснила в рамках докторського дослідження С.Жила [25-28]. Теорію та практичні аспекти реалізації культурологічного підходу до навчання літератури в аспекті

сприйняття та усвідомлення здобувачами освіти ЗЗСО літературного твору на основі міжпредметної та міжмистецької взаємодії, спілкування з мистецтвом слова на основі діалогу мистецтв досліджувала Н.Гоголь [15-16]. Висвітлення методичних аспектів інтермедіального аналізу на уроках української літератури на сьогодні відбувається у працях Н.Мочернюк [40-42], Л. Неживої [46] та ін.

Глибокі дослідження у напрямку порівняння літератури з іншими мистецькими творами на базі аналізу особливостей їх мовно-семіотичних систем у такому взаємозв'язку (тобто, у поєднанні літератури і живопису, літератури і музики, літератури і скульптури, літератури і кінематографа чи театру тощо) в останні роки здійснили Д. Наливайко [44-45], Л.Овдійчук [50-51], Т.Приходько [55], О.Рисак [60-61], Г.Токмань [68-73], Т.Яценко [86-91] та ін.

Прихильниками вивчення художньої літератури через призму інтермедіальності є Н.Гундорова [22], В.Просалова [63], В.Слюзко [63], Л.Удовиченко та Л.Нагорна [74], О.Чирков [80], В.Чуйко [81], О.Чуконцева [82] та ін.

В останні роки з'являється низка дисертацій, у яких предметом дослідження стає інтермедіальність творів українських письменників: Я.Муравецька досліджувала візуальні форми в прозі І.Нечуя-Левицького, зокрема й особливості екранізації та ілюстрацій до «Кайдашевої сім'ї» [43]; В.Чуйко здійснив аналіз специфіки перекодування літературних текстів М. Хвильового мовою кіно [81] тощо.

Однак, не дивлячись на те, що темі компаративістських зв'язків літератури з іншими видами мистецтв, зокрема і в руслі популярного сьогодні інтермедіального підходу у літературознавстві та в педагогіці, на сьогодні написано десятки монографій та дисертацій, наукових розвідок та статей, проблеми міжмистецької взаємодії на рівні художніх текстів з української літератури у ЗЗСО і досі є достаньо актуальною. З одного боку, це пояснюється тим, що у вітчизняному літературознавстві тема взаємодії мистецтв усе ще залишається в стані розробки на теоретичному, методологічному та, найбільш очевидно, практичному рівні, що можна пояснити складністю порівняння

літератури із різноманітними своєрідними мовно-семіотичними системами. З іншого боку, посиленої уваги потребує власне методика організації і проведення такого компаративного або інтермедіального зв'язку художніх текстів із суміжними видами мистецтв безпосередньо на уроках у закладах ЗЗСО. Тобто, значної уваги потребує безпосередньо методичний інструментарій такої роботи із здобувачами освіти різного віку, що вимагає і різних методичних підходів з урахуванням основних принципів шкільного навчання.

Отже, дослідницький пошук у цій галузі не лише не втрачає своєї актуальності, а, навпаки, набуває особливої науково-лінгвістичної та практично-методичної ваги, надаючи особливої актуальності обраній нами теми дослідження: «Взаємозв'язок різних видів мистецтва на уроках української літератури».

Об'єкт дослідження - процес вивчення творів української літератури у ЗЗСО через взаємозв'язки з різними видами мистецтв (5-11 класи).

Предмет дослідження - зміст, форми, методи та прийоми вивчення творів української літератури із програми ЗЗСО у зв'язках з творами музичного, образотворчого, кіно та театрального мистецтва.

Мета дослідження полягає у теоретичному визначенні взаємозв'язків творів української літератури з програми для ЗЗСО із суміжними видами мистецтва.

Завдання дослідження сформульовані відповідності до об'єкта, предмета та мети і полягають у тому, щоб:

- 1) проаналізувати досвід взаємодії літератури й інших видів мистецтв при вивченні художніх текстів із програми з української літератури для ЗЗСО;
- 2) дослідити погляди на інтермедіальність як вид міжмистецького зв'язку в літературі і окреслити можливості використання елементів інтермедіального аналізу при вивченні художніх текстів в курсі української літератури для ЗЗСО;

- 3) визначити психолого-педагогічні аспекти використання різних видів мистецтва на уроках української літератури;
- 4) охарактеризувати зв'язки творів художньої літератури із програми з української літератури для ЗЗСО із творами образотворчого, музичного, кіно та театрального мистецтва та основу методики організації і проведення такої взаємодії.

Для реалізації мети і завдань дослідження застосовувалася низка теоретичних **методів**: аналіз нормативної, наукової, психолого-педагогічної і методичної літератури за комплексом проблем взаємодії мистецтв при вивченні творів художньої літератури; теоретичне узагальнення педагогічного досвіду з означеної проблеми; аналіз навчальних програм, посібників, шкільних підручників з української літератури для 5-11 класів ЗЗСО; узагальнення підходів до інтермедіального та компаративного аналізу творів української літератури з програми для ЗЗСО.

Теоретико-методологічну базу роботи склали праці теоретиків та науковців, що займались проблемами взаємодії мистецтв на базі творів художньої літератури, зосереджувалися на аналізі цієї взаємодії з точки зору педагогіки і методики: праці Н.Волошиної, Л.Горболіс, С.Жили, Т.Яценко, у яких означені особливості вивчення творів української літератури у зв'язку із суміжними видами мистецтв на уроках літератури у ЗЗСО. Основу інтермедіальних поглядів на міжмистецький контекст літературних художніх текстів становлять праці Л.Гундорової, Т. Гребенюк, С. Маценка, Н. Мочернюк, Д. Наливайка, В.Просалової, О. Рисака та ін.

Елементи наукової новизни проведеного дослідження полягають у систематизації поглядів провідних вітчизняних методистів сучасності щодо можливостей проведення міжмистецького зв'язку творів української літератури для 5-9 класів ЗЗСО.

Практичне значення отриманих результатів визначається можливістю їх використання на уроках української літератури під час дослідження

взаємозв'язків засобів суміжних мистецтв із художніми текстами, внесеними у програму з української літератури для ЗЗСО.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення й висновки роботи репрезентовано на науково-практичних конференціях різних рівнів: стаття «Образотворче та музичне мистецтво на уроках української літератури» у конференції від наукового товариства «Студентська молодь у науці», а також тези до статті у міжнародній науково-практичній конференції «Мова у світлі класичної спадщини та сучасних парадигм», стаття «Взаємозв'язок різних видів мистецтв на уроках української літератури» в міжнародному науковому журналі «Вісник науки», а також тези до статті у міжнародній науково-практичній конференції «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук», стаття «Психолого-педагогічні аспекти використання різних видів мистецтва на уроках української літератури» у Всеукраїнській науковій інтернетній конференції «Вербальні культурні коди сучасної української мови».

Структура роботи: два розділи, загальні висновки, список використаних джерел, що містить 91 позицію; 12 додатків. Робота містить 4 таблиці. Загальний обсяг роботи 119, з яких основний зміст – 80 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ І РІЗНИХ ВИДІВ МИСТЕЦТВ ЯК МЕТОДИЧНА ПРОБЛЕМА

1.1 Теоретичний аналіз досвіду взаємодії літератури й інших видів мистецтв

Питання, пов'язані із використанням можливостей різних видів мистецтв на уроках української літератури, здавна перебували в полі зору науковців та методистів, педагогів-практиків. Саме тому на сьогодні накопичено значний досвід як теоретичного обґрунтування можливостей та доцільності таких зв'язків, так і практичної їх реалізації на уроках української літератури у ЗЗСО.

Так, наприкінці ХХ ст. у вітчизняному літературознавстві та методиці його викладання вивчення української літератури на базі тісного синтезу мистецтв активно пропагували провідні вітчизняні методисти М.Бандура, Н. Волошина, С.Жила, Л.Лісовський, Л.Мірошниченко, А.Ситченко, Б.Степанишин, Г.Шевченко та ін.

Чи не вперше увагу на споріднені твори мистецтва під час вивчення художньої літератури у середній школі на наукових підходах у вітчизняній педагогіці звернула Н.Волошина, однак зауважуючи, що цей симбіоз насамперед сприяє розвитку в учнів здібностей бачити і розуміти красу людської праці, що знайшла відображення в творах інших видів мистецтв.

Зокрема, Л.Лісовський, відстоюючи позиції переорієнтації шкільної літературної освіти в останнє десятиліття ХХ ст. із соціологічного вектора на естетичний, тим самим наголошував на необхідності тісного зв'язку у її викладанні із світом мистецтва, що знайшло вияв у кардинальних змінах у її змісті та в методиці. Тобто, як зауважував методист: «Без цього знання літератури виступало б лише як уміння утримувати в пам'яті певні факти, дати, назви творів, імена героїв, а не як морально-естетична свідомість» [34, с. 5].

На таких же позиціях важливості відходу від домінування класово-соціальних позицій під час аналізу творів української літератури із шкільної

програми стояв провідний вітчизняний методист Б.Степанишен, наголошуючи на необхідності акцентації під час вичення творів художньої літератури в шкільному курсі на національних культурних традиціях та розвитку в школярів широкої художньо-естетичної ерудиції [64-66].

Прихильником запровадження в шкільній літературній освіті емоційно-чуттєвого аспекту навчання літератури був наприкінці минулого століття А.Ситченко, що також вимагало звернення учителя-словесника під час аналізу образів-персонажів та проблематики твору до елементів різних видів мистецтв [62].

У цілому, можемо зауважити, що в останнє десятиліття ХХ ст. відбулася переорієнтація процесу навчання літератури в шкільному курсі як на один із видів мистецтва через його осягнення учнями з позицій їхнього естетичного розвитку, що вимагало орієнтації на зв'язок літератури із іншими суміжними видами мистецтва. Тобто, саме у ці роки поступово відбувається відхід аналізу прочитаного художнього твору винятково від позиції «крізь призму добра і зла», а натомість все більшого значення у поглядах науковців та практиків набуває орієнтація на естетичний аспект вивчення художнього твору, який забезпечував активну і дієву реалізацію культурологічної лінії шкільної літературної освіти, яка одним зі своїх векторів мала безпосередній зв'язок із суміжними видами мистецтв і декодування художнього тексту на їх основі.

У поглядах багатьох провідних методистів кінці ХХ ст. (О.Бандури, Н.Волошиної, О.Мазуркевича, Л.Мірошніченко, Є.Пасічника, Г.Шевченко та ін.) переважно аналізувалися впливи суміжних із літературою мистецтв на формування і розвиток художньо-творчих здібностей учнів.

Початок ХХІ ст. у справі взаємозв'язку літератури та різних видів мистецтв відзначився появою низки глибоких наукових досліджень, у яких такий зв'язок отримав низку дефініцій: «літературна компаративістика» (С.Жила), «синтез мистецтв», «симбіоз мистецтв» (В.Просалова). Такі дослідження в основному перебували на межі літературознавчих та педагогічних, акцентуючи на величезному значенні дослідження симбіозу мистецтв у літературному творі у

справі формування в учнів ЗЗСО цілісної картини світу на основі глибинного культурологічного аналізу.

Пошвавлення наукового інтересу до дослідження синтезу мистецтв на базі літературних творів призвело, врешті-решт, до виділення на межі тисячоліть на базі вітчизняної літературної компаративістики її окремої галузі, пов'язаної із вивчення літератури в системі мистецтв та інших видів духовно-творчої діяльності в їх взаємозв'язку і взаємодії.

Методику аналізу художнього твору зі шкільного курсу української літератури в діалогічно-екзистенційному контексті, котрий передбачає, зокрема, і зв'язки під час аналізу художніх текстів із філософією та «різноманітними галузями науки, мистецтва, культури» [73, с.5], а сам художній літературний екзистенціалізм розуміє безпосередньо як «твори мистецтва, які містять (у тексті, підтексті, викликають у надтексті) образно виражені думки» [73, с.16], запропонувала на початку ХХІ ст. одна із найавторитетніших вітчизняних методистів-літературознавців Г.Токмань.

Характеризуючи зв'язок літературних творів з іншими науками та видами мистецтв, Г.Токмань наголошувала на важливості і необхідності виняткового наукового підходу у проведенні такої інтеграції під час аналізу художніх текстів.

Акцентувала увагу на можливостях і потребі відображати під час вивчення творів з української літератури у старших класах школи логіку існування низки мистецьких явищ у контексті кожного конкретного літературного твору, і відстоювала на цій основі необхідність орієнтації шкільної літературної освіти в широкий культурологічний контекст С.Жила. Головну проблему вивчення взаємодії творів літератури й інших мистецтв дослідниця вбачала в тому, що «на уроках літератури у третьому тисячолітті повинні пропонуватися різні шляхи роботи з твором, подаватися цікаві і складні уявлення про художню модель світу, породжувані перекодуванням літературних текстів на художню метамову інших мистецтв і навпаки» [27, с.4].

С.Жила розробила та апробувала авторську методику формування оригінальних схем сприймання художніх систем, ціннісних пріоритетів, на

основі яких учні засвоюють множину можливих інтерпретацій літературних текстів, набувають можливостей подавати цікаві й нетрадиційні тлумачення художніх творів. Такі погляди на твір художньої літератури сприяли набуттю учителями умінь об'єднувати, пов'язувати, синтезувати «ціннісно-духовні смисли різних мистецтв для кращого усвідомлення текстів і розуміння біографій митців» [27, с.5].

Дослідниця обґрунтувала спосіб впровадження взаємозв'язку літератури із іншими видами мистецтва при вивченні літератури у старших класах, зауважуючи що в цьому процесі потрібен лише «творчий тип засвоєння знань, суміжні образотворчості виступають як об'єкт логічних операцій, засіб пошуку інформації й культурологічного індивідуального (суб'єктивного) досвіду старшокласника, а не тільки як допомога почуттєвого сприймання» [27, с.18] і наголошуючи при цьому, що це ні в якому разі не може бути винятково використання пояснювально-ілюстративного методу і використання творів різних видів мистецтва лише як ілюстрації, називаючи такий прийом демонстрації взаємозв'язків «небезпечною тенденцією» [27, с.18].

Також С.Жила виділила критерії сформованості умінь учнів аналізувати літературний твір у взаємозв'язках із іншими мистецтвами, перелік яких ми винесли у додаток Б.

Заслугою С.Жили у напрямку розробки теорії міжмистецьких зв'язків літератури вважають аналіз та визначення його наукових засад, окреслення специфіки методів навчання літератури у контексті суміжних мистецтв у позакласній роботі, а також у аналізі особливостей вибору та використання у цій діяльності наочності та оптимальних і доцільних технічних засобів навчання.

Проблеми використання взаємодії мистецтв в процесі аналізу тексту художнього твору на уроках зарубіжної літератури, що належать до однієї із актуальних проблем сучасної методики викладання предмета, висвітлює у своїх працях Т.Недайнова. Зокрема, актуальність даної проблеми, на думку науковиці, визначена в Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти та у «Концепція літературної освіти», де наголошено на важливості формування

у здобувачів освіти «цілісної художньої картини світу, потребою держави в громадянах із розвиненими ключовими компетентностями: загальноосвітньою, естетичною, соціальною, громадянською» [49, с.193].

Проблеми ефективної реалізації мистецького контексту в процесі вивчення української літератури в 10-11 класах за умови використання інноваційного програмового та навчально-методичного забезпечення, оновлення програмового, навчально-методичного забезпечення шкільного курсу української літератури на засадах культурологічного підходу досліджувала Т.Яценко. Вона розглядала мистецький контекст у якості методологічного принципу інтеграції у процесі вивчення художніх творів у старших класах, розкрила дидактико-методичний потенціал підручників української літератури для 10 і 11 класів та літературного спецкурсу «Шедеври модернізму: вивчення української і зарубіжної літератури у мистецькому контексті» щодо реалізації мистецького контексту [87]. На думку дослідниці, «реалізація на уроках шкільного літературного курсу міжмистецької взаємодії допомагає формувати компетентного учня-читача, підвищує рівень його культурної компетентності та читацької культури» [88].

Т.Яценко визначила перелік аспектів, у межах яких можлива реалізація мистецького контексту художнього тексту на уроках літератури: 1) тематична і сюжетна спорідненість літературного твору й твору іншого виду мистецтва; 2) спорідненість загального змісту мистецького твору (живопис, музика, театр, кіномистецтво, архітектура тощо) або його основного художнього прийому та характеру художньо-виражальних засобів, що використав автор літературного тексту [88].

Також у сучасній методиці викладання української літератури набуває практичного розвитку та теоретичного підґрунтя інтерсуб'єктне навчання української літератури в основній загальноосвітній школі, спрямоване на активізацію «розуміння учнями поліфонічної картини світу і особливостей її віддзеркалення у творах мистецтва, допомагає активізувати самостійну когнітивну та креативну діяльність підлітків, стимулює розвиток візуально-

образного, екзистенціального та критичного мислення, на якісно новий щабель підносить роль книги» [79, с.4]. Автор цієї концепції літературної освіти її актуальність та важливість на даний момент пояснює тим, що «Інтерес до інтерсуб'єктності продиктований необхідністю формувати в учнів розуміння художнього твору як поліфонічної багатовимірної реальності, пізнати яку можливо тільки під час емоційно-ціннісної естетичної взаємодії» [79, с.5].

На сьогодні в практиці роботи вчителів накопичено значний досвід поєднання таких видів мистецтв: література – музичне мистецтво – образотворче – архітектура – кіномистецтво – театральне. Мета вчителя не тільки передавати учням знання, а формувати системне мислення, збуджувати уяву, позитивне ставлення до пізнання, розвивати естетичні смаки [36]. Синтез яких дозволяє: пізнати літературу як унікальне явище мистецтва, «живий організм»; сприяти усвідомленню значення основних видів мистецтв; розширювати та поглиблювати сприйняття літературного твору, розвивати навички його аналізу та інтерпретації з опорою на широкий мистецький аспект; розвивати критичне, образне мислення; навчати використовувати знання творів мистецтва як інструмент для розв'язання життєвих проблем [36].

Найбільш ґрунтовно питаннями організації міжмистецького контексту сучасної літературної освіти у старших класах ЗЗСО на сьогодні займається Т.Яценко, зауважуючи, зокрема, що «такий підхід до вивчення творів української літератури сприятиме поглибленню в учнів 10-11 класів уміння зіставляти специфіку розкриття літературної теми (чи образу) в різних видах мистецтва; формуватиме розуміння ролі української літератури у світовому культурному контекстах; удосконалюватиме вміння аналізувати та інтерпретувати літературні твори у взаємодії з різними творами мистецтва; сприятиме підвищенню рівня культурної компетентності учнів старших класів» [88, с.169].

Науковиця виділила низку умов, які сприяють ефективності цієї стратегії в літературній освіті старшокласників, де однією із найважливіших на сьогодні виділено якісно підготовлене інноваційне навчально-програмове забезпечення

(підручники, побудовані з урахуванням принципу міжмистецької взаємодії у процесі вивчення літературного твору; методичні коментарі, літературні спецкурси та спеціально орієнтована система позакласної роботи в цілому).

Твір художньої літератури в шкільній програмі Т.Яценко радить розглядати як мистецьке явище, яке варто подавати у комплексі ключових ідей творів мистецтва одного й того ж художнього напрямку, стильової течії, порівнюючи, знаходячи точки дотику. Також Т.Яценко, як прихильниця культурологічного підходу до вивчення художньої літератури, вважає цей підхід розуміти як основу формування у здобувачів освіти уміння порівнювати особливості висвітлення теми або образів художнього тексту через інтеграцію із різними видами мистецтва, але водночас розуміти свою етнічну особливість і її прояви у літературі зокрема.

Отож і завдання вчителя-словесника полягають у виробленні умінь у здобувачів освіти, особливо у старшокласників, у цілісного сприйняття твору на основі його інтерпретації засобами різних видів мистецтв і, відповідно, у формуванні умінь знаходити внутрішні зв'язки в самому художньому творі, так його відношення до тогочасного літературного процесу, культурного тла часу його створення, з широким світовим контекстом.

В останні роки питання міжмистецьких зв'язків при вивченні творів української літератури знаходять усе більше прихильників як у середовищі учителів-практиків, так і в дослідженнях науковців. Зокрема, багатоаспектні контакти творів українських письменників ХХ-ХХІ ст.: В.Стефаніка, М.Черемшини, Лесі Українки, М. Яцківа, О. Довженка, Б.-І. Антонича, Л. Білик, І. Роздобудько, М. Жулинського, Т.Сидоренко та ін. із творами музики, кіно, театру, хореографією на різних рівнях (архітектонічному, проблемно-тематичному, сюжетотворчому, хронотопічному, образотворчому, наративному, ритміко-інтонаційному) досліджувала у своїй монографії Л.Горболіс [17]. Примітно те, що науковиця акцентує увагу на безпосередньому з'ясуванні на базі аналізу міжмистецького аналізу художньої цінності художніх текстів української літератури.

Варто також зауважити, що на початку XXI ст. у теорії міжмистецьких взаємозв'язків на рівні літератури у вітчизняній лінгвістиці відбулися значні зміни, які, за висловленням Т.Гундорової, полягають в тому, що «фіксується новий цикл інтересу до взаємодії мистецтв, пов'язаний з поняттям інтермедіальність. В Україні інтермедіальні теорії так само набувають популярності і активно розробляються різними вченими» [22, с.10-11]. Отже, в руслі обраного нами предмета дослідження та з огляду на останні тенденції у світовому та вітчизняному літературознавстві проаналізуємо особливості інтермедіальності у значенні проявів зв'язку літератури та інших видів мистецтв.

1.2 Інтермедіальність як прояв зв'язку художніх текстів з іншими видами мистецтва

У сучасному літературознавстві міжмистецька взаємодія має назву інтермедіальності, яку фахівці пояснюють як «відтворення в літературному тексті таких образних структур, що несуть інформацію про інші види мистецтва» [59, с.152]. Поняття «інтермедіальність» використовують переважно як синонім до «взаємодії мистецтв» («синтез мистецтв»), а також вживається науковцями в широкому й у вузькому значенні: у широкому його трактують як «створення цілісного поліхудожнього простору в системі культури» [59, с.149]; у вузькому з інтермедіальністю вважають своєрідний вид внутрішньотекстових взаємодій у конкретному художньому тексті різних видів мистецтв.

У інтермедіальних дослідженнях мова йде про висвітлення літературою інших видів мистецтва, тобто фіксацію в художньому творі іномедійних вкраплень, що підтверджують своєрідну «розгерметизацію» художньої літератури, яка «не лише привласнює, а й асимілює притаманні іншим мистецтвам ознаки: візуальність живопису, пластичність скульптури, виражальність музики тощо» [57]. На думку В.Просалової, у сучасному мистецтвознавстві на позначення явищ міжмистецької взаємодії використовуються такі поняття і терміни, як «взаємодія, синтез,

інтерсеміотичність, інтертекстуальність, інтермедіальність», а також «діалог культур» (М.Бахтін), «спілкування культур» (В.Біблер), «концерт культур» (Г.Померанц), «взаємне проникнення культур» (П. Козловський) та ін. [59, с.18; 26]. Аналогічні визначення інтермедіальності в літературі подає Л.Удовиченко, підбираючи синоніми до цього поняття на рівні взаємозв'язку мистецтв, взаємодії, синтезу мистецтв, перекодування [74] і зауважуючи при цьому, що «Оперування різними поняттями на позначення одного і того ж явища у літературознавчих дослідженнях підкреслюють науковий інтерес до цієї категорії і зумовлюють актуальність теми» [74]. Інтермедіальність як «взаємодію/синтез мистецтв» [4, с.60] розглядає сучасна дослідниця Г. Бітківська, виділяючи в напрямку інтермедіального аналізу художньої літератури аналіз зв'язків «між мовою й мистецтвом, художніх явищ у контексті культури, спільне та відмінне між окремими видами мистецтва, загальноестетичні та специфічні особливості взаємодії літератури й мистецтва, ознаки синтезу видів мистецтва в літературі певного напрямку, а впродовж останніх десятиліть для вивчення художніх творів застосовуються теорії інтерсеміотичності та інтермедіальності» [4, с.60-61].

Ті дослідники, які розглядають інтермедіальність не лише як наслідок запозичення, а й асиміляції літературою властивих іншим видам мистецтва засобів вираження, називають її також «текстом у тексті», «мистецтвом в мистецтві»; «специфічною формою діалогу культур»; «будь-який випадок транспозиції однієї системи знаків в іншу» та ін.

Н.Мочернюк під інтермедіальністю розуміє «один із видів інтертекстуального структурування твору, при якому художнє багатоголосся визначається наявністю таких міжтекстових зв'язків, коли «текстом» стає інший вид мистецтва» [42, с. 195].

У цілому, ми на основі аналізу фахових джерел, у яких дискутується поняття інтермедіальності художньої літератури, можемо зробити висновки про те, що в українському літературознавстві її розуміють переважно як явище взаємодоповнення або взаємозв'язку таких видів мистецтва, які існують як

самостійні, самодостатні. Відбувається таке взаємодоповнення на основі низки виділених дослідників способів: «1) рецепції або дублюванні тем, сюжетів, образів, ідей з різних художніх систем, що проглядає на рівні поєднання літератури і театру, літератури і кіномистецтва, ілюстрування тощо; 2) взаємодії (взаємовпливі) - «мистецький інтеракціонізм» - співдія двох мистецтв на користь збагачення одного з них або ж обох з наступними відчутними змінами формотворчого характеру як у самій структурі твору, так і в модифікаціях стилю.

Така взаємодія породжує: тематичні ремінісценції, які виникають в одному виді мистецтва у зв'язку із сприйняттям і переживанням твору іншого виду мистецтва (екфразиси); міжвидову інтерполяцію: запозичення або переклад на мову суміжних мистецтв окремих прийомів, характеристик, формотворчих засобів певного виду мистецтва («гіпотипозис») [13, с.6].

Нас у руслі обраного предмета дослідження цікавлять ті погляди на інтермедіальність, які, насамперед, розглядають її як спосіб висвітлення художньою літературою інших видів мистецтва: музики, живопису, скульптури, кіно тощо, з іншого – це й методологія порівняльного аналізу художнього твору і культури загалом, тобто «фіксацію в художньому творі іномедійних вкраплень, що підтверджують своєрідну «розгерметизацію» художньої літератури, яка не лише привласнює, а й асимілює притаманні іншим мистецтвам ознаки: візуальність живопису, пластичність скульптури, виражальність музики тощо» [59, с.19].

Тобто, інтермедіальність літератури пояснюється її можливостями, коли «кожен окремо взятий текст, як правило, виявляється місцем перетину інших, адже письменник перебуває під впливом різноманітних дискурсів, реагує на інші твори» [58, с. 4].

Відповідно, теорія інтермедіальності передбачає вивчення змістової й образної взаємодії різних видів мистецтв у тексті художнього твору, а сам «феномен інтермедіальності полягає у розширенні можливостей інтерпретації літературного твору не тільки за допомогою літературознавчого інструментарію, але й збагачення його мистецтвознавчою термінологією» [84, с.212].

Отже, у сучасному вітчизняному літературознавстві інтермедіальність розглядають із двох точок зору: і як особливий спосіб організації художнього твору, і як специфічна методологія, тобто підходи до декодування художнього тексту.

На сьогодні не вироблено єдиної типології інтермедіальності, існують різні підходи до її класифікації, де у ракурсі нашого предмета дослідження найбільш вдалою ми визначили таку: 1) перший тип є пов'язаним із моделюванням фактури іншого виду мистецтва, наприклад: візуальних форм у поезії, таких, як акровірш, паліндром тощо; 2) другий виявляється в реалізації формотвірних принципів музичного, живописного чи архітектурного твору в літературному; 3) третій ґрунтується на інкорпоруванні мотивів, образів, сюжетів музики, живопису чи інших видів мистецтва в художній текст [59, с.23]. Прикладом зв'язку музики та української прози є «Valse melancholique» та «Impromptu phantasie» О. Кобилянської.

Досить цікавою у руслі обраного нами предмета дослідження є класифікація міжмистецьких взаємодій художньої літератури Ульріха Вайсштайна: 1) твори мистецтва, які відображають та інтерпретують відповідну історію, а не є простою ілюстрацією до тексту; 2) літературні твори з описом окремих витворів мистецтва; 3) літературні твори, які створюють або літературно перетворюють зразки мистецтва; 4) літературні твори, що імітують образотворчі стилі; 5) літературні твори, що використовують технічні прийоми образотворчих мистецтв (монтаж, колаж, гротеск); 6) літературні твори, що співвідносяться з образотворчим мистецтвом та художниками або передбачають спеціальні знання з історії мистецтв; 7) синоптичні жанри (емблема); 8) літературні твори на ту саму тематику, що й твори мистецтва [9, с.380].

Викликають цікавість та потребують дослідження також більш вузькі погляди на міжмистецькі зв'язки літератури та інших мистецтв. До прикладу, у літературно-музичних контактах виділяють кілька видів такої взаємодії: симбіоз музики і літератури (вокальна музика), література в музиці та музика в літературі, на основі чого розмежовував а) «словесну музику», що стосується

музичності художнього слова; б) «музичні структури і техніку»; в) «вербальну музику», що ґрунтується на описі музичних творів і вражень засобами художньої літератури [59, с.24.]. Отже, «вербальна музика, хоч може іноді досягати звуконаслідувального ефекту, все ж таки ясно відрізняється від словесної музики, яка спеціально прагне до літературної імітації звучання» [59, с.24.].

У межах інтермедійного зв'язку музики та поезії розглядають метафоричну та неметафоричну музичність поезії, а в межах неметафоричної, у свою чергу, – зовнішню і внутрішню музичність. Зовнішня виявляється у свідомій настанові автора збагачувати пісенний фонд культури, будуючи вірш за законами музичного розгортання теми, завдяки повторам актуалізуючи найбільш важливі рядки [59, с.35].

У внутрішній музичності виокремлюють чисту музичність поезії (залежить від системи наголосів, що визначає динаміку), та лінгвістичну (ефекти фоніки, ритміка, ритм). Лінгвістична музичність представлена, з одного боку, універсальною (розмаїття стоп і музичних тактів аналогічне віршовій метриці та ритміці, синестетичні асоціації звуків), з іншого – специфічною музичністю, під якою маються на увазі відношення конкретної мови та специфічної техніки. Виокремлені підгрупи переплетені між собою, а запропонована класифікація, на думку В.Просалової, є «досить складною для застосування» [59, с.35].

Отже, у руслі нашого предмета дослідження інтермедіальний аналіз у цілому повинен полягати у виявленні засобів суміжних мистецтв у творі художньої літератури: визначенні елементів образотворчого мистецтва чи вказівок на твори живопису, декодування кінематографічних, театральних чи музичних запозичень, посилення на твори архітектури тощо. Так, на думку Г.Лукаш, «інтертекстуальний аналіз зводиться до пошуків нашарувань різних запозичень у тексті» [35, с.200].

Проводити інтермедіальний аналіз літературних творів дослідники радять із опорою на модель В. Чуканцевої, що складається з трьох етапів: – вибір загальної для різних видів мистецтва категорії аналізу (наприклад, категорія художнього образу, категорія художнього простору та часу, категорія

художнього стилю, художньої форми тощо); – визначення спільних для них рівнів аналізу (композиція, художні деталі, ритмічна організація тощо); – аналіз засобів, прийомів і технік художньої виразності творів інших видів мистецтв у зв'язку з їх втіленням у літературному творі (прийоми кольорової та світлової організації, реалізація особливостей живописного чи музичного жанру на матеріалі літературного тексту, гра з перспективою, зміна ритму і темпу розповіді тощо) [82].

Елементи інших текстів у творах художньої літератури дослідники інтерпретують по-різному: інтертекстами, маркерами інтертекстуальності, засобами вираження прецедентності, слідами чужого тексту, інтертекстуальними покликаннями, запозиченнями, інтермедіальними вкрапленнями, міжтекстовими зв'язками тощо. Аналізувати їх, як ми змогли визначити на основі аналізу низки поглядів на інтермедіальність літератури, доцільно у руслі трьох основних аспектів: 1) виділяти прямі, безпосередні запозичення, цитування, включення в текст художнього твору висловлювань, що належать іншим митцям; 2) виділення натяків на образи інших мистецьких творів; 3) запозичення в інших видах мистецтва ідей, світоспоглядання, способів і принципів відображення світу і внесення їх у літературний твір.

Як на наш погляд, така позиція є досить логічною і чіткою, тому ми вважаємо, що нею буде доцільно користуватися у практичній частині нашого дослідження, визначаючи інтермедіальні аспекти творів художньої літератури із програми ЗЗСО.

При проведенні інтермедіального аналізу творів художньої літератури варто брати до уваги той факт, що сучасне літературознавство виділяє значну кількість різних способів синтезу мистецтв: 1) підпорядкування – один вид мистецтва домінує над іншим; 2) симбіоз – коли через поєднання рівноправних мистецтв утворюється новий вид мистецтва (наприклад, естрада поєднує музику, танець, театр, цирк, породжуючи принципово новий тип впливу на глядача); 3) концентрація – окреме мистецтво «вбирає» у себе інші, зберігаючи власну художню природу (наприклад, кіно широко використовує досвід і художні

засоби живопису, літератури, театру, залишаючи власну специфіку); 4) трансляційне поєднання – один вид мистецтва виступає засобом передачі, трансляції іншого (наприклад, телебачення, кіно, фотографія активно передають художні досягнення театру, балету, живопису тощо) [74]. Водночас учителі-словесники ЗЗСО повинні пам'ятати думку провідних фахівців у сфері інтермедіального аналізу: «Метод інтермедіального аналізу має свої обмеження: він не може бути застосований до абсолютно будь-якого літературного твору» [5].

Отже, інтермедіальність, яка в останні десятиліття зазнала бурхливого активного розвитку, надзвичайно бурхливо у коло своїх наукових інтересів включає і проблему синтезу мистецтв в літературному тексті, а завдання інтермедіального аналізу можуть бути адаптовані до умов вивчення та аналізу художніх творів на уроках української літератури у ЗЗСО та в позакласній роботі з літератури.

1.3 Психолого-педагогічні аспекти використання різних видів мистецтва на уроках української літератури у закладах загальної середньої освіти

На сучасному етапі розвитку інформаційних технологій під час уроків літератури у ЗЗСО створені великі можливості використання суміжних мистецтв, що, у цілому, у методичній думці розглядається як ефективний засіб розвитку загальнокультурної компетентності здобувачів освіти. Тобто, такий зв'язок відбувається і під час демонстрації художніх полотен, картин, портретів, ілюстрацій як засобів образотворчого мистецтва, і під час екскурсій до музеїв, художніх галерей, під час відвідування театральної вистави, перегляду художніх фільмів тощо. Завданням учителя під час такої взаємодії – встановити зв'язок між художнім текстом і його відображенням у творах суміжних мистецтв та озброїти здобувачів освіти вміннями аналізувати ті засоби образності, які притаманні кожному конкретному суміжному мистецтву. У свою чергу, ці

засоби покликані породжувати у свідомості учнів чуттєвові пізнання, базовані на палітрі відчуттів та емоційних переживань.

Якщо брати до уваги статистику, то, на думку психологів, відчуття і сприймання безпосередньо впливають на отримання до 80% інформації про оточуючу дійсність [40].

У свою чергу, незаперечним є факт, що задіювання зорових і слухових аналізаторів у процесі сприйняття художніх текстів або під час узагальнення знань із розділу чи теми, пов'язане із задіюванням творів суміжних мистецтв, які пов'язані із виучуваним літературним текстом, сприяють ефективнішому закріпленню матеріалу про світ літературних персонажів, історичний проміжок часу у побутових деталях, досягнути глибини задуму письменника, використані в творі літератури та суміжного мистецтва художні засоби образотворення.

Також за посередництва міжмистецької взаємодії на уроках літератури в ЗЗСО активізується можливість реалізації одного із основних завдань шкільної освіти, що виражається у формуванні художньої культури здобувачів освіти та розвитку естетичних смаків як невід'ємних складових їх духовної культури.

І на думку педагогів-науковців, «центральне місце в художній культурі займають література, музика й образотворче мистецтво. Література передає думки людини, музика – її почуття й переживання, образотворче мистецтво розкриває реальний світ людини» [83, с.345].

Працюючи над узагальненням теоретичних і методичних аспектів мистецького контексту у ракурсі вивчення творів, регламентованих чинною програмою з української літератури для ЗЗСО, методист Л. Карчак констатує: «Методи з міжмистецькою орієнтацією, які використовуються на заняттях української літератури, не ізольовані один від одного; між ними існують органічні взаємозв'язки, взаємопереходи, взаємопроникнення. Оптимальний відбір і поєднання методів на літературно-мистецьких вітальнях, семінарських заняттях, диспутах, мистецьких діалогах, конференціях, творчих мистецьких звітах, уроках із залученням різних видів образотворчості сприяє досягненню

учнями мистецького матеріалу, набуттю умінь і навичок інтерпретації і творення різних текстів» [29].

Із психологічної точки зору важливим є також той факт, що використання на уроках літератури творів суміжних мистецтв є, по суті, способом доведення до здобувачів освіти нових знань, сприяючи цим формуванню у них цілісної картини світу мистецтв, збагаченню словникового запасу низкою науково-теоретичних понять, активізації їх мислення і розвитку мовлення. У цілому, як зауважують фахівці, «полегшуючи аналіз і синтез, узагальнення і систематизацію, абстрагування і конкретизацію знань з літератури, твори суміжних мистецтв стають могутнім засобом розвитку мислення учнів, а значить, становлять значну освітню цінність» [41].

Із точки зору психології та педагогіки, результативність використання творів суміжних мистецтв на уроках літератури залежить переважно від умов їх правильного та раціонального використання учителями-словесниками. Отож, ми проаналізували низку фахових джерел з метою визначення психолого-педагогічних вимог щодо організації і проведення такої взаємодії і визначили такі з них: 1) необхідність враховувати ідейно-тематичний зв'язок між літературою і творами суміжних мистецтв, бо під впливом загальних закономірностей, що виникають у процесі національного і світового історичного розвитку, в літературі й інших видах мистецтва з'явилися споріднені явища (наприклад, класицизм, романтизм, імпресіонізм тощо).

2) увага до розкриття внутрішніх зв'язків, визначення специфіки видів мистецтва, для ідейної близькості письменника і діяча мистецтва, спорідненість їх образного мислення, відображення в творах їх поглядів, особистих вражень та переживань, віянь епохи;

3) уникати повної аналогії зображувальних засобів літератури і творів суміжних мистецтв, оскільки вони специфіку різних видів мистецтв;

4) Зіставлення важливо проводити в загальному емоційному, художньому, моральному і естетичному плані.

Також дотримання певних правил вимагає від учителя відбір творів суміжних мистецтв, серед яких ми виділили такі:

- 1) обов'язкове врахування вікових особливостей здобувачів освіти;
- 2) увага до особливостей ідейно-художнього багатства і доступності змісту творів, глибину їх емоційної дії на учнів;
- 3) необхідність уваги до взаємного доповнення творів суміжного за змістом до літературного твору мистецтва;
- 4) домагатися на уроках літератури активного включення в процес аналізу творів суміжних мистецтв аналізу, в хід роздумів учителя;
- 5) необхідно враховувати специфіку кожного суміжного виду мистецтва, яке має свої закони та виражальні засоби і їх треба тлумачити зі знанням справи, опираючись на широку культурологічну та естетичну ерудицію вчителя-словесника.
- 6) співставлення творів двох мистецтв треба з дотриманням акцентів на тому, щоб навчити здобувачів освіти зіставляти і визначити, те особливе, що виділив письменник у літературній основі, які виражальні засоби використав, у чому особливість його індивідуального прочитання художнього тексту. Отже, при паралельному розгляді творів двох мистецтв знаходимо спільне й відмінне у концептах та мистецькій специфіці.

У цілому, саме за умов дотримання психолого-педагогічних умов процес вивчення української літератури на основі міжмистецької взаємодії буде мати більшу ефективність та результативність.

Під психолого-педагогічними аспектами уроку ми, насамперед, розуміємо стиль педагогічного спілкування, особистісні якості вчителя, виховання особистості на уроці, розвиток пізнавальних процесів здобувача освіти.

Основою психологічних аспектів уроку, зокрема й уроку української літератури у ЗЗСО, ми виділяємо «психоемоційну релаксацію на уроці, її місце в уроці, форма, тривалість, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів класу; урахування відповідності психофізіологічних, вікових

психологічних особливостей у формі проведення уроку, вибір дидактичних методів, прийомів, засобів на уроці; розвиток навчальної мотивації на уроці (мотив – потреба – діяльність); культуру оформлення приміщення, зовнішню та внутрішню культуру і учителя, і учня; уміння вчителів трансформувати емоційне в інтелектуальне, що є однією із головних умов розвитку ініціативної та творчої особистості учня» [85].

У фахових джерелах та при аналізі педагогічного досвіду учителів-словесників відстоюється думка про те, що на уроках художньо-естетичного циклу, у тому числі й безпосередньо на уроках української літератури має бути створена особлива атмосфера творчої співпраці вчителя й учня. Для цього учителі-словесники повинні обирати такі форми й методи роботи, які якнайповніше розвивають сприйняття, увагу, пам'ять, уяву, мислення, мову дітей, прагнення до творчості. Без сумніву, допомогти у цій справі може інтеграція різних суміжних мистецтв на уроці літератури при аналізі кожного конкретного твору будь-якого жанру як прояву мистецтва слова. Суміжними вважаємо ті твори мистецтва, які створюють художні образи: музика, образотворче мистецтво, графіка, архітектура, театр та кіномистецтво.

Також примітно, що в руслі розвитку інформаційних технологій та онлайн навчання на сьогодні усе більше учителів діляться досвідом поєднання на уроках літератури різних видів мистецтва засобами мультимедійних технологій.

На фоні такого непідробленого інтересу з боку учителів-словесників до величезного дидактичного потенціалу мультимедійних технологій, проаналізуємо психолого-педагогічні дослідження щодо їх можливостей забезпечувати взаємозв'язок різних видів мистецтв на уроці літератури. відкривають. Серед найважливіших висновків, сформованих на основі аналізу фахових джерел, домінує такий, що «комп'ютер має можливості розвитку творчих здібностей в учнів і забезпечує засвоєння ними знань на високому рівні осмислення й інтерпретації» [39].

Однак, не дивлячись на значну ефективність мультимедійних засобів навчання на основі поєднання суміжних видів мистецтв, головну роль при його

організації варто віддати безпосередньо учителю. Немає сумніву, що від особистості учителя, від його творчого потенціалу, володіння тонкощами аналізу, умінь захопити учнів, змусити їх слухати, бачити, відчувати, розуміти співпереживати. Тобто, успіх та ефективність процесу викладання літератури як виду мистецтва у взаємозв'язку з іншими видами мистецтва, з точки зору педагогіки та психології цілковито залежить від ерудиції учителя-словесника, його володіння методикою такого зв'язку, його бажання набувати компетентності в такій діяльності.

Насамперед, фахові джерела налаштовують на розуміння того, що ефективність використання творів різних видів мистецтва на уроках української літератури безпосередньо пов'язана із забезпеченням процесу вивчення літературного твору наочністю. Насамперед, учитель-словесник повинен володіти вміннями супроводжувати читання художнього твору словесними образами: під впливом художнього прочитання уяві учнів-слухачів повинні з'являтися зорові картини оповіді, образи персонажів, інтер'єру, пейзажу тощо. Тобто, формується «бачення» подій і героїв літературного твору» [55].

У психології таке «бачення», в основі якого вироблений учителем-словесником рівень читацької культури або наявний у здобувача освіти запас життєвих вражень йменується «внутрішньою» наочністю. Отже, цілком логічно, що завдання учителя під час вивчення літературного твору полягає в тому, щоб будь-який шлях його шкільного аналізу забезпечувався появою в свідомості здобувачів освіти низкою сцен і художніх деталей, які «поєднуючись в одне ціле, набувають «зримого» зв'язку, здатні підсилити й конкретизувати «внутрішню» наочність» [55].

Проте психологи і педагоги наголошують на важливості використання зовнішньої наочності, спроможної активно задіювати під час вивчення художнього твору і зорові, і слухові відчуття учнів, наголошуючи, що «зовнішня наочність, поєднана з поясненнями вчителя, приходить на допомогу «внутрішній» і активує розумову діяльність школярів [33, 4].

У цілому, психологи дотримуються думки, що у викладанні літератури, котра є мистецтвом слова, способом образного відтворення дійсності, саме образна наочність, тобто така, що здатна як літеартура, творити образи, та ще й утворена за посередництва інших видів мистецтва, повинна перебувати в пріоритеті.

Аргументами на підтвердження значення зовнішньої наочності, сформованої засобами міжвидового зв'язку мистецтв, є думка про те, що прямим призначенням творів мистецтва є безпосереднє створення образів, спрямоване на використання для коментування, ілюстрування, пояснення літературного твору. Насамперед до такої наочності відносять художні ілюстрації, які здатні допомагати учням-читачам у тексті художнього твору побачити і усвідомити те, «що не було відчуте під час самостійного читання, зрозуміти деякі суттєві особливості змісту і художньої форми твору» [55].

Також до ефективних видів зовнішньої наочності педагоги відносять і твори, написані як на основі літературного тексту (романси, пісні, опери і т. д.), так і ті, які ілюструють певний мистецький напрямок, течію, або були улюбленими автора певного художнього літературного твору.

Тобто, по суті, учитель-словесник, викладаючи літературу, повинен активно користуватися творами інших видів мистецтва, «які, властивими їм засобами, здатні конкретизувати зорові й слухові уявлення, що виникають в учнів у процесі читання й осмислення літературних творів, і тим самим істотно збагачувати їх сприйняття. Водночас в полі зору вчителя-словесника під час проведення на уроках літератури міжмистецьких зв'язків повинно перебувати розуміння доцільності цього, тобто, як зауважують науковці, «співдружність різних видів мистецтва буде доцільною і дійсно творчою лише тоді, коли кожен вид мистецтва збереже свою специфіку, свою форму художнього мислення. Коли ж ця специфіка не враховується, то взаємодія видів мистецтва порушується і втрачає педагогічну доцільність» [83, с.348].

Передумовою, основним методичним принципом, що зумовлює необхідність використання творів інших мистецтв на уроках літератури

методисти називають їх співставлення з літературними творами й фактами, з біографією автора художнього тексту, тобто, головне, що повинен брати до уваги учитель при відборі творів суміжних мистецтв, – ці твори повинні сприяти поглибленню уявлень здобувачів освіти про специфіку літератури як мистецтва слова. Однак, учитель повинен керуватися конкретними педагогічними завданнями під час міжмитсецької взаємодії у процесі вивчення художніх текстів, на рахунок чого науковці дають чіткі поради: «Слід остерігатися, щоб інформація, яку почують учні, не стала заміником спілкування із самими творами мистецтва, щоб художні образи не стали схематичними, бо це призводить до втрати художнього впливу» [83, с.348].

Оскільки перед сучасними учителями-словесниками у процесі вивчення української літератури постає низка важливих завдань щодо підвищення рівня художньої та загальної естетичної культури здобувачів освіти, збагачення та систематизація знань про мистецтво слова, поглиблення знання із суміжних видів мистецтва та ін., то і вирішити їх можна більш ефективно за умови систематичного звернення до творів інших видів мистецтва. Водночас через розуміння специфіки цих видів мистецтва здобувачі освіти мають можливість глибшого усвідомлення особливостей та специфіки літератури, музики, образотворчого мистецтва, «сприятиме формуванню цілісного уявлення про мистецтво як образну форму відображення дійсності» [83, с.347].

Отже, відбирати твори суміжного мистецтва для використання на уроках української літератури необхідно на основі того, наскільки вони сприяють можливостям уведення здобувачів освіти «в атмосферу літературного твору, розвиває мислення й розширює емоційний досвід учнів, збагачує їх усне й писемне мовлення та допомагає краще запам'ятати літературні факти» [33, с.5].

Відомий музикознавець Б. Яворський створив цілісну концепцію розвитку асоціативного мислення дітей, базовану на розумінні розвитку дитячого мислення трьома шляхами: від розрізнених зорових, слухових та рухових вражень «до упорядкованих, усвідомлених, логічно пов'язаних асоціацій вищого порядку» [83, с.347]. Отже, цілком зрозуміло, що на певному етапі розвитку

здобувачів освіти, взаємозв'язок різних груп асоціацій набуває різнобічного характеру: «музичні образи породжували літературні, художні, рухові тощо» [83, с.347], а отже, і основним завданням та напрямком розвитку у навчальному процесі стає формування паралелей між різними видами мистецтва для виконання провідного завдання – мистецького і творчого розвитку здобувачів освіти.

У цілому, педагоги та психологи переконані, що використання на уроках української літератури творів суміжних мистецтв, здатних творити образи, тобто, живопису й графіки, музичних творів, творів театрального мистецтва та кіно, слугує активізації міжпредметних зв'язків, розвитку уяви, уваги, мислення, образності, творчості; оптимізує розуміння закономірностей розвитку мистецтва, розширює естетичний кругозір учнів. Результатом синтетичного вивчення творів суміжних мистецтв має бути свідоме розуміння здобувачами освіти ЗЗСО того, що різні види мистецтва тісно пов'язані між собою й знання одного з них допомагає глибшому сприйманню й розумінню інших.

РОЗДІЛ 2.
РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖМИСТЕЦЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ ІЗ
ПРОГРАМИ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ЗАКЛАДІВ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ З ТВОРАМИ ІНШИХ ГАЛУЗЕЙ
МИСТЕЦТВ

2.1 Зв'язок художніх текстів із творами музичного мистецтва

Між літературою та музикою є багато прикладів взаємопроникнення, оскільки ці два суміжні види мистецтва, що не є замкненими й абсолютними.

Зокрема, словесне втілення музика знайшла на сторінках багатьох творів як українських, так і світової літератури. Натомість багато літературних творів слугували джерелом натхнення для композиторів: образи Кармен, Орфея, Прометея, Наталки Полтавки, Марусі Чурай та ін.

Об'єднавчим засобом у музиці і в словесному мистецтві є зображення безпосередньо внутрішнього світу людини, також музика, передаючи свої почуття через посередництво звуків, таким чином може наслідувати інтонації людської мови, реалізуючи цим свою образність. І, якщо у мовленні інтонація є супутнім елементом, то в музиці вона живе самостійно, виражаючи та підсилюючи інтонаційні якості через висоту звуків, їх тембр, динаміку.

Отже, домінуючим засобом музики під час творення образів є її інтонаційна природа, яка за посередництва емоційності та конкретності здатна транслювати внутрішній світ людини, вплив оточення на цей стан.

Саме у цій здатності музики творити та передавати образи і відбивається зв'язок літератури як мистецтва слова з музикою і в чому, без сумніву, проглядає доцільність використання музичних творів на уроках літератури, що сприяє формуванню у здобувачів освіти цілісних уявлень про світ мистецтва.

Методисти та науковці виділяють принаймні три основних напрямки використання музики при вивченні художніх творів на уроках української літератури у ЗЗСО: 1) музика в житті і творчості письменника; 2) музика, втілена

в літературному тексті; 3) музика, що виникла в тісній органічній єдності з літературою в таких формах, як романс, пісня, опера, балет, симфонічна поема і т.д.» [26, с.145].

До прикладу, вивчаючи творчість І.Франка, Д.Павличка, Л.Костенко та ін. не можна обійти увагою той факт, що багато їхніх покладено на музику і вони стали знаними піснями, фрагменти з яких внести в канву уроку. Такі факти зв'язку мистецтва слова і музики є свідченням природного синтезу їх творів і, водночас, засвідчують доцільність та актуальність використання музики на уроках літератури, адже літературу як мистецтво слова із музикою зближують, насамперед, «емоційна насиченість, витонченість і багатогранність відтінків слова, глибокий підтекст образів ліричного твору» [83, с.348].

Окрім прослуховування пісень на слова митців слова, мелодії можуть виступати тлом для прослуховування фактів із життя письменника, для читання напам'ять тощо. Водночас учителеві важливо домогтися того, щоб здобувачі освіти навчилися виражати свої враження від прослуханих музичних творів словесно, і досягти цього буває досить непросто, що й вимагає додаткових зусиль та підготовки з боку вчителя, дотримання принципу систематичності.

Аналіз фахових джерел засвідчує, що на сьогодні в алгоритмі такої підготовчої роботи до використання на уроках літератури музичних творів насамперед покладено значення усного коментаря, в якому подається інформація про жанр твору, історію його створення та побутування тощо. Тобто, варто викликати і утримувати інтерес у здобувачів освіти як до твору мистецтва слова, так і твору музичного, вони повинні перебувати в одному емоційному та чуттєвому полі. Серед форм таких коментарів виділено як найбільш ефективні такі: розповідь чи елементи лекції як учителя, так і підготовлених учнів; аналіз учнівських творів, раніше виконаних; літературно-музичні вітальні чи кафе; прийом занурення в епоху через інтеграцію з іншими шкільними дисциплінами; аналіз чи споглядання творів живопису, архітектури, графіки; кіноурок; літературно-музична екскурсія; культпохід в театр, на виставку живопису, у музей, галерею тощо.

У цілому, учителі-практики, як свідчить проведений аналіз фахових джерел та власного напрацьованого досвіду спілкування зі шкільними педагогами, сприймають музику, як і образотворче мистецтво, як «рідних сестер літератури», тобто, ці образотворчі види мистецтва мають великий вплив на емоції, уяву, асоціативність здобувачів освіти. Саме тому на уроках літератури музика посідає значне місце і, насамперед, учні повинні дізнатися про те, що багато хто з переліку українських письменників-класиків були для свого часу досить високоосвіченими особистостями, відзначалися глибиною розуміння музики, самі на високому рівні володіли музичними інструментами, тобто, як сьогодні можуть сказати: «були меломанами». Зокрема, у такому переліку потрібно згадати Г.Сковороду, І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, Лесю Українку, М. Рильського, А. Малишка та ін. До прикладу, М. Рильський у своїй спадщині як літературного біографіста та критика має розвідки про надзвичайну музикальність Т.Шевченка. Загальновідомим є факт про віртуозне володіння скрипкою Г.Сковородою тощо.

Значний ефект на уроках літератури має використання музики під час ознайомлення чи декламування ліричних творів, адже поезія передбачає внутрішню музикальність (Т.Шевченко, І.Франко, П.Тичина, М.Рильський, А.Малишко, Д.Павличко, Л.Костенко та ін.), а симбіоз поезії та музики підсилюють вплив обох мистецтв. Т.Г.Шевченка, І.Я.Франка, П.Тичини, найвищою мірою музикальна.

Однак ми у фахових джерелах вичленили низку методичних зауваг щодо використання музичних творів на уроках літератури, до яких, зокрема, ми як найголовнішу віднесли таку: відповідність віковим особливостям здобувачів освіти: використовувати музичні твори продумано, дозовано, відповідно до теми уроку літератури. Також важливо враховувати, що у середніх класах доцільно на уроках прослуховувати окремі музичні твори або їхні уривки: народні різножанрові пісні, думи, балади, авторські пісні, романси за програмою з української літератури (колядки, жедрівки, веснянки, «Садок вишневий коло хати», «Гаї шумлять» тощо), і коментує їх у 5-8 класах переважно сам словесник,

акцентуючи увагу на взаємозв'язку цих двох видів мистецтва, то в старших (9-11) класах варто долучати до виконання таких завдань самих здобувачів освіти, озброювати їх уміннями знаходити та аналізувати необхідні мистецтвознавчі джерела, розвивати самостійність, уміння аналізувати, робити повідомлення, доповіді, презентації тощо.

Щодо прийомів використання музичних творів на уроці літератури, то ми помітили відсутність єдиних підходів, навпаки, вони відзначаються різноманітністю: від прослуховування цілого твору або його уривків зразу після аналізу літературного твору, до рекомендацій заслухати музичний твір перед аналізом літературного тексту.

«На уроках української літератури учні прослуховують знайомі їм пісні, навіть не здогадуючись про автора віршів, чим створюється інтрига уроку і посилюється емоційний вплив літератури на школярів» [36].

Основоположницею наукового підходу до організації методичних підходів та обґрунтування важливості використання на уроках української літератури під час вивчення художніх текстів творів музичного мистецтва у якості дієвого засобу реалізації культурологічного підходу вважається Н.Волошина.

Так, на основі аналізу її методичних рекомендацій щодо поєднання літератури і музики, ми визначили кілька суттєвих пунктів: 1) обґрунтувала доцільність прослуховування музичних творів у записах, у процесі безпосереднього відтворення на певному музичному інструменті чи вокального виконання; 2) була прихильницею продуманого використання музики на уроках літератури, із врахуванням підготовки школярів до сприймання цього виду мистецтва, визначення місця і часу його застосування на певному етапі уроку; 3) наполягала на необхідності демонструвати твір музичного мистецтва безпосередньо перед знайомством із текстом літературного твору, адже музичне мистецтво спроможне налаштувати здобувачів освіти на певний настрій, забезпечувати при цьому відповідний емоційний фон для сприймання художнього твору. Натомість «вдало дібраний і прослуханий після вивчення

літературного твору музичний твір допоможе увиразнити його естетичну цінність [12, с.206-207].

З іншого боку, Н.Волошина радила брати до уваги і використовувати на уроках української літератури інформацію про високий рівень музичної освіти письменників-класиків, які любили, знали, виконували музичні твори, надихалися ними у своїй творчості. Зокрема, до таких митців належать І.Котляревський, Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М.Рильський, П.Тичина, А. Малишко, Ліна Костенко та ін. Отже, знайомство з багатьма їхніми творами (поезії Т. Шевченка, І. Франка, П. Тичини, М. Рильського, А. Малишка та інших майстрів слова) доцільно проводити «на фоні відповідного музичного оформлення» [11, с. 3].

Н.Волошина наголошувала на необхідності дотримуватися вікових підходів в організації і проведенні вивчення творів художньої літератури у зв'язку з музикою. Так, на її думку, у 5-9 класах таку роботу організовує і проводить переважно сам учитель, і коментуючи, і ознайомлюючи з творами музичного мистецтва, виділяє їх зв'язок із мистецтвом слова, але у старших класах (10-11) цю роботу можна цілковито доручити учням, що сприятиме розширенню кругозору і зміцненню умінь самостійно здобувати та опрацьовувати знання.

Науковиця радила організовувати прослуховування музичних творів як після аналізу літературного твору, так і перед ним, акцентувала увагу на тому, що музика спроможна налаштовувати потрібний емоційно-чуттєвий фон.

На думку Н.Волошиної, налагоджування міжмистецьких зв'язків між творами літератури доцільно при вивченні народних пісень, дум, пісень літературного походження, а також на слова поетичних творів, що аналізуються. І до таких можемо віднести «Садок вишневий коло хати» Т.Шевченка, «На майдані», «Гаї шумлять» П.Тичини та ін. тощо). Ефективними будуть контакти з музикою під час вивченні художніх творів у процесі їх виразного читання, евристичної бесіди тощо.

У поле наукових інтересів Н.Волошиної входили різні жанри музичного мистецтва, зокрема, вона рекомендувала активно використовувати на уроках літератури у школі знайомству учнів із оперою та оперетою. Так, під час вивчення п'єси «Наталка-Полтавка» радила ознайомитись із однойменною оперою М.Лисенка; уривки із опери «Князь Ігор» композитора О. Бородіна буде доцільним під час знайомства із «Словом о полку Ігоревім» тощо. Однак, переконливо радила залучати інформацію про жанр опери та оперети переважно після вивчення літературного твору або окремої теми, оскільки це «посилюватиме емоційне сприймання мистецтва слова і музики, сприятиме розширенню загального кругозору школярів, здійсненню естетичного виховання юної особистості» [15, с. 3].

Зрозуміло, що на уроках літератури у ЗЗСО немає ні можливостей, ні потреби прослуховувати оперу як музичний жанр цілком, однак навіть використання уривків значно сприятиме активізації емоцій здобувачів освіти, усвідомленню зв'язку мистецтва слова, співу та музики, сприятиме загальнокультурній освіті.

Уривки з опер прослуховуються в основному після вивчення літературного твору або окремої теми, тому що твори музичного жанру не повинні підміняти художній текст, а лише посилювати його сприймання, розширювати загальний кругозір учнів.

Методисти (Н.Волошина, С.Жила, Є.Пасічник, Г.Токмань, Т.Яценко та ін.) зауважують, що учитель-словесник сам відбирає, які музичні твори він буде використовувати на уроках літератури, орієнтуючись при цьому як на особливості свого класу, так і на рекомендовані в програмі з української літератури під редакцією Т.Яценко [38]. Водночас, словесник має усвідомлювати основні принципи побудови міжмистецьких контактів музики і слова на уроках літератури, які із уст науковців звучать як поради: «Проводячи аналогію між музичними і літературними творами маємо сприяти розкриттю образного змісту цих видів мистецтва, встановленню асоціативних зв'язків між ними. Якщо вчитель акцентуватиме увагу лише на пізнавальній стороні взаємозв'язку музики

і літератури, то це може зашкодити сприйманню художніх творів, знищити ту неповторність, яка притаманна кожному з видів мистецтва» [83, с.348].

В узагальнюючу таблицю 2.1 ми на основі аналізу «Модельної програми з української літератури для 5-6 класів» [38], чинних програм з української літератури для 5-9 [78] та 10-11 класів [75], аналізу рекомендацій щодо міжмистецьких зв'язків художніх текстів з творами інших мистецтв у фахових джерелах, та із залученням власного досвіду, внесли перелік музичних творів, рекомендованих для використання на уроках української літератури в ЗЗСО під час вичення творів художньої літератури.

Таблиця 2.1

Перелік творів музичного мистецтва, рекомендованих для перегляду на рівні міжмистецьких зв'язків літератури та музики

№ п/п	клас	автор та назва твору художньої літератури	автор і назва музичного твору, його жанр
1	5	Валерій Шевчук. «Чотири сестри»	п'єса «Чотири пори року» Антоніо Вівальді;
2	5	Із сучасної української літератури	музика, що слухають герої-ровесники запропонованих художніх творів.
3	5	Тарас Шевченко. «Зоре моя вечірняя», «Учітесь, читайте...»	1. «Учіться, брати мої» (слова – Тарас Шевченко, музика – Микола Лисенко); 2. «Зоре моя вечірняя» (слова – Тарас Шевченка, музика – Яків Степовий); 3. Пісні на слова Т.Шевченка
4	5	Павло Тичина. «Хор лісових дзвіночків», «Гаї шумлять», «Арфами, арфами»	«Ми дзвіночки» (слова – П. Тичина, музика – Василь Верховинець), «Гаї

			шумлять» (слова – Павло Тичина, музика – Григорій Майборода), «Арфами, арфами» (слова – Павло Тичина, музика – Лесь Тельнюк);
5	5	Оксана Іваненко. «Цвітарінь»	Поль Морія «Жайворонок».
6	5	Анатолій Качан. «Море грає»	пісня Зої Красуляк «Білі кораблі».
7	5	Галина Кирпа. «Мій тато став зіркою»	українська народна пісня «Пливе кача»
8	5	Із сучасної української літератури	музика, що слухають герої-ровесники із запропонованих художніх творів
9	6	Народні пісні. Календарно-обрядові пісні. Народні календарно-обрядові пісні, їх різновиди	Микола Леонтович «Щедрик»
10	6	Весняні й літні обрядові пісні	Микола Леонтович «Ой гори, ой світи» (з опери «На Русалчин Великдень»)
11	6	Тарас Шевченко. «І досі сниться: під горою...»	«І досі сниться під горою» (слова – Тарас Шевченко, музика – Лесь Тельнюк)
12	6	Іван Франко. «Розвивайся ти, високий дубе...»	Українська народна пісня «Ой, розвивайся та сухий дубе»
13	6	Микола Вороний. «Євшан-зілля»	«Євшан зілля» (слова – Валерій Мельник, музика – Роман Бікеєв)

14	6	Михайло Ткач. «Моя Україна»	«Моя Україна» (вірші – Михайло Ткач, композитор – Ігор Поклад)
14	6	Із сучасної української літератури	музика, що слухають герої-ровесники запропонованих художніх творів
15	6	Неда Неждана. «Зоряна мандрівка»	Дев Хайнс «Звуки
16	6	Поетичне бачення світу. Леся Українка. «Тиша морська»	1. Романс «Тиша морська» (слова – Леся Українки, музика – Валерій Квасневський), 2. Поль Моріа «Симфонія сонця і моря» 3. Фредерік Шопен «Вальс дощу»
17	6	Ліна Костенко. «Осінній день, осінній день, осінній...», «Дощ полив»	1. Романс «Осінній день, осінній день, осінній!» (слова – Ліна Костенко, музика – Ольга Богомолець); 2. Пісня «Осінній день» (слова – Ліна Костенко, музика – Зоя Слободян);
18	6	Із сучасної української літератури	музика, що слухають герої-ровесники запропонованих художніх творів.
19	7	Суспільно-побутові пісні «Ой на горі та женці жнуть», «Стоїть явір над водою», «Гомін, гомін по	М. Лисенко. «Запорозький марш»

		дiбровi», «Ой у степу криниченька»	
20	7	ПРО МИНУЛI ЧАСИ Iван ФРАНКО	Б. Лятошинський. «Золотий обруч»
21	7	Тарас ШЕВЧЕНКО. «Менi тринадцятий минало...», «Тополя», «Як умру, то поховайте...»	пiсня «Заповiт» («Як умру, то поховайте») (2016) миколаївських музикантiв (вокал – Микола Осадчий); Г. Гладкий. «Заповiт»
22	7	Лiна КОСТЕНКО. «Дощ полив...», «Кольоровi мишi», «Чайка на крижинi», «Крила»	Ю. Голумбовська. «Крила»
23	7	Василь СИМОНЕНКО. «Лебедi материнства», «Ти знаєш, що ти – людина...», «Гей, новi Колумби й Магеллани...»	Ти на землi людина» у виконаннi «Пiккардiйської терцiї»; «Лебедi материнства» (музика i виконання «Vandurband», дебютна вiдеоробота на муз. А. Пашкевича Iрини Стиць у її вокальному виконаннi)
24	8	Андрiй МАЛИШКО. «Пiсня про рушник», «Чому, сказати, й сам не знаю...»	Композиторська творчiсть П. Майбороди, Г. Майбороди, О. Бiлаша, П. Козицького, Л. Ревуцького, М. Верикiвського, А. Штогаренка, В. Iвасюка

25	8	УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ Українські історичні пісні. Пісні Марусі ЧУРАЙ «Засвіт встали козаченьки», «Віють вітри, віють буйні», «Ой не ходи, Грицю»	1. Арія Наталки «Віють вітри, віють буйні...» з опери М. Лисенка «Наталка Полтавка»; 2. «Засвіт встали козаченьки» (комп. М. Лисенко, Б. Лятошинський, Л. Ревуцький)
26	8	Українські народні думи «Маруся Богуславка»	виконавська діяльність кобзарів та лірників; М. Лисенко. Опера «Маруся Богуславка»
27	8	Світ української поезії. Тарас ШЕВЧЕНКО. «Думи мої, думи мої...» (1847), «Ой три шляхи широкії...», «Мені однаково, чи буду...»	проект дуету «Сестри Тельнюк» «Наш Шевченко» (музичне мистецтво).
28	8	Леся УКРАЇНКА. «Давня весна», «Хотіла б я піснею стати...», «Давня казка»	1. Цикл «Чотири пори року» А. Вівальді; 2. «Пори року» П. Чайковського
29	9	Родинно-побутові пісні «Місяць на небі, зіроньки сяють...», «Цвіте терен, цвіте терен...», «Сонце низенько...» (2 на вибір), «Ой під вишнею, під черешнею...»	музика М. Лисенка до українських народних пісень
30	9	Українські народні балади	«Ой, із-за гір, з-за гір» із альбому «Українські

		«Ой летіла стріла», «Ой на горі вогонь горить»	народні козацькі пісні та думи», 2005; «Ой на горі вогонь горить» (із альбому «Українська козацька історична пісня (XVI-XVII ст.»); гурт «Хорея Козацька», 2005
31	9	ДАВНЯ ЛІТЕРАТУРА Українська середньовічна література XI–XV ст.	М. Скорик. Опера «Мойсей», 2014
32	9	Пам'ятки оригінальної літератури княжої Русі-України	1. М. Лисенко. «Плач Ярославни»; 2. О. Бородин. «Князь Ігор» (музичне мистецтво)
33	9	Іван КОТЛЯРЕВСЬКИЙ. «Енеїда», «Наталка Полтавка»	опери М. Лисенка «Наталка Полтавка», «Енеїда»
34	9	Література українського романтизму	романтизм у музиці (Дж. Россіні, Ф. Шопен, Й. Брамс, опера «Запорожець за Дунаєм С. Гулака-Артемовського)
35	9	Петро ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ. Балада «Рибалка»	романси М. Глінки; авторські пісні Максима Паленка, Марійки Бурмаки
36	9	Микола ГОГОЛЬ. «Тарас Бульба»	опера М. Лисенка «Тарас Бульба»
37	9	Тарас ШЕВЧЕНКО. «До Основ'яненка»	пісні на слова Шевченка гуртів «Kozak system», «Кому вниз»,

			«ДримбаДаДзига», «Бандурбенд», сестер Тельнюк
38	10	Іван Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»	«Appassionata» Л.ван Бетховена – улюблена мелодія письменника
39	10	Іван Карпенко-Карий (І. Тобілевич) «Мартин Боруля»	1. Хорова композиція «Вечорниці» П.Ніщинського, 2.Опери «Запорожець за Дунаєм» С.Гулака-Артемовського; 3. «Тарас Бульба» М.Лисенка; 4. «Міщанин-шляхтич» Ж.-Б. Мольєра
40	10	ТИТАН ДУХУ І ДУМКИ Іван Франко	1. Музика М.Лисенка, С.Людкевича, Б.Лятошинського, А.Кос- Анатольського та ін. до творів І.Франка. 2. Гімн «Вічний революціонер» (1899) М.Лисенка. 3. Пісні на слова І.Франка в сучасному виконанні
41	10	ТИТАН ДУХУ І ДУМКИ Іван Франко	1.Опери «Мойсей» та «Назон» А.Тенберга; 2. «Мойсей» (за І.Франком) М.Скорика
42	10	Михайло Коцюбинський «Intermezzo», «Гіні забутих предків»	«Intermezzo» М.Скорика

43	10	Ольга Кобилянська «Impromptu phantasie», «Valse melancolique»	«Музика» О.Новаківського; фортепіанні твори Ф.Шопена.
44	10	Василь Стефаник «Камінний хрест»	Сонати, симфонії Л. ван Бетховена
45	10	Леся Українка «Contra spem spero!», «Слово, чому ти не твердая криця...», «Мріє, не зрадь», «Стояла я і слухала весну...», «Лісова пісня»	Музика П.Чайковського, Ф.Шопена, Т.Шумана, Л.Бетховена – улюблених композиторів Лесі Українки
46	10	Олександр Олесь (О. Кандиба) «З журбою радість обнялась...»	Пісні на слова О.Олеся в сучасному виконанні (М.Бурлаки, О.Короля, гурту «Кому вниз»).
47	11	Літературний авангард	авангардна українська музика (Б.Лятошинський, С.Туркевич-Лукіянович, К.Шипович та ін.);
48	11	Павло Тичина «Арфами, арфами...», «О панно Інно...», «Ви знаєте, як липа шелестить...»	Музика Б.Фільца, М.Вериківського, П.Синиці, Г.Ляшенка та ін. на слова П.Тичини.
49	11	М. Рильський «Солодкий світ!..», «У теплі дні збирання винограду»	музичні твори Л.Ревуцького, В.Берковського, О.Білаша.

50	11	Літературне «шістлєсятництво»	творчість композиторів (Л.Грабовський, В.Губа, В.Сильвестров),
51	11	Д.Павличко	1.Музика М.Чурльоніса. 2.Пісні О.Білаша, 3.Слободян, Л.Дичко та ін. на слова Д.Павличка. 3. Пісні «Два кольори», «Я стужився, мила, за тобою» на муз. О.Білаша. 4. Романс «Молитва» на слова Д.Павличка
52	11	Ліна Костенко «Страшні слова, коли вони мовчать...», «Хай буде легко. Дотиком пера...» та ін.	музика З.Слободян, О.Богомолець на слова Л.Костенко.
53	11	СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА (на вибір)	музика сучасних композиторів на слова сучасних поетів.

Джерело: створено автором.

Аналіз таблиці засвідчує досить широкий перелік творів суміжного музичного мистецтва, використання яких на уроках української літератури сприятиме більш глибокому та емоційному сприйняттю і аналізу як постаті письменника, так і художнього словесного тексту. Рекомендовані твори музичного мистецтва належать до різних жанрів, що, у свою чергу, сприятиме загальнокультурному розвитку здобувачів освіти, розвиватиме вміння слухати та розуміти твори музичного мистецтва.

У додаток В ми винесли фрагменти уроків української літератури, в яких продемонстровано міжмистецький зв'язок художнього тексту та музики на уроках літератури у ЗЗСО.

Отже, симбіоз музики та слова під час вивчення української літератури у ЗЗСО має глибокі традиції, які підтверджують його ефективність, оскільки твори цих суміжних видів не лише підсилюють емоційне сприйняття, але й мають вплив на загальний естетичний розвиток особистості, розширюють сприйняття та пізнавальні інтереси.

2.2 Інтеграція літературних текстів із творами образотворчого мистецтва на уроках у закладах загальної середньої освіти

Література як навчальний предмет дає широкі можливості для ознайомлення учнів з творами образотворчого мистецтва, також у цих двох мистецьких жанрів є багато спільного, оскільки, як можемо припустити, немає ні одного представника красного письменства, який би сам, або його різножанрові твори не були б відтворені художниками в образотворчих полотнах. Також багато письменників, зокрема Т. Шевченко, Леся Українка, І.Багряний, В.Винниченко, П.Тичина, М.Рильський, Остап Вишня та ін., також досить досконало володіли пензем і відчуттям кольору, мають багату малярську спадщину.

У цілому, одним із найперших видів суміжного мистецтва, із яким зустрічаються діти ще задовго до того, як навчаються читати, є ілюстрація. У сучасній теорії образотворчого мистецтва виділяють три ключові значення цього поняття: «1) перше – пояснення за допомогою наочних прикладів; 2) зображення, що супроводжує та доповнює текст; 3) галузь мистецтва, пов'язана з тлумаченням літературних та наукових творів через зображення» [67, с.24]. Власне, саме третій вид ілюстрацій цікавлять нас у якості суміжного мистецтва при вивченні художніх творів у руслі означених нами предмета і мети дослідження.

Аналіз художніх текстів, адресованих дітям молодшого й середнього шкільного віку, засвідчує, що вони зазвичай є досить гарно ілюстрованими, що,

у цілому, відповідає віковим особливостям сприйняття інформації учнів цієї вікової категорії. Також очевидним є факт, що ілюстрації в цілому відтворюють композицію творів, тобто, словесний малюнок зазвичай співпадає із образотворчим, так проявляється основне завдання ілюстрування літературного твору – «зорове пояснення, супровід, коментування тексту» [55].

Такі ілюстрації забезпечують краще сприйняття образів літературних персонажів, допомагають учням краще зрозуміти їх характери, відтворити сюжетну лінію. До прикладу, ілюстрації до народної казки «Мудра дівчина» із підручника для 5 класу сприяють розумінню особливостей сюжету, змісту й художньої форми твору, характеру героїні, також художник зосередився на зображенні ключових моментів твору, наділив образ розумної дівчини індивідуальністю.

У цілому, при вивченні української літератури використання ілюстрацій є особливо ефективним у 5-7 класах.

Фахівці розподіляють художні ілюстрації до художніх творів на два основні напрямки: епічно-розповідні та символіко-метафоричні, перші з яких ілюструють твір услід за сюжетом, натомість символіко-метафоричні. Сутність епічно-розповідного підходу до ілюстрування літературного твору полягає в тому, що ілюстрація йде за сюжетом. Елементи символіко-метафоричного підходу є в малюнках-ілюстраціях до «Слова о полку Ігоревім» (див. додаток Г).

Ефективність ілюстрацій до художніх текстів в курсі української літератури для ЗЗСО полягає у їхній допомозі глибшому розумінню літературного тексту, у пластичній інтерпретації творів, «Ілюстрації задають ритм читання: прискорюють його, створюючи відчуття динаміки сюжету, чи навпаки, сповільнюють, затримуючи на собі увагу читача» [67, с.24]. Також особливе значення ілюстрацій як суміжного до української літератури виду мистецтва полягає у їх візуалізації образів творів, у функції декорації т підручника, що робить їх елементом дизайну.

Педагоги-практики надають ілюстраціям важливого значення в справі підвищення ефективності навчального процесу, вважаючи їх невід'ємною частиною твору і надають роботі з ними предметного значення, ніколи не

випускають їх з поля своєї уваги. Завдяки ілюстраціям до художніх текстів у шкільних підручниках стає більш ефективним процес формування естетичних почуттів та уявлень здобувачів освіти, і процес цей має кілька векторів: по-перше, учні зчитують їх інформаційний бік, тобто, знайомляться з довколишнім світом, дізнаються і запам'ятовують назви, імена, сюжетні особливості; по-друге, за допомогою ілюстрацій здобувачі освіти мають нагоду усвідомити виразні засоби образотворчого мистецтва: тон, колір, співвідношення об'ємів, характер ліній, ритми, композиція тощо. Отже, у цілому, значення ілюстрацій як суміжного виду мистецтва полягає в тому, що вони «...призначені для підвищення якості сприйняття тексту в процесі читання, ...відіграють сполучну роль між духовною і матеріальною культурою, перетворюючи видання в об'єкт декоративно-прикладного мистецтва» [67, с.28].

Аналіз підручників з української літератури для ЗЗСО засвідчує, що ілюстрації в підручниках для молодших (5-8 класи) та старших (9-11 класи) підлітків характеризуються певними особливостями, тобто можемо побачити, як досить детальні зображення сцен із перепетій художніх творів, яскраві та реалістичні зображення героїв, так і ілюстрації, виконані у техніці мінімалізму і з використанням візуальних образотворчих метафор. До прикладу, такими полотнами є «Берегиня» Олега Шупляка (5 клас) та винесені в додаток Д полотна-метафори до «Слова о полку Ігоревім» тощо.

В ілюстраціях до інших творів із підручників з української літератури для ЗЗСО помічаємо акцентування уваги не на зображенні конкретних об'єктів, сцен чи героїв, а переважно на загальній атмосфері твору, історичної доби, конкретної дії або сюжетного моменту. Однак усі ці твори образотворчого мистецтва спрямовані на те, щоб «заінтригувати читача, підсилити емоційне враження від тексту, що часто досягається динамічними композиціями, високою контрастністю світлотіні, акцентом на емоціях героя» [67, с.56].

Ще одним зразком поєднання мистецтва слова і мистецтва образотворчого на уроках української літератури є твори графіки, які можуть аналізуватися як окремі ілюстрації до творів у підручниках з літератури для ЗЗСО, так і окремими

творами образотворчого мистецтва, задіяними для демонстрації учителем із додаткових джерел, що сприяє виділенню цього образотворчого жанру в один із ефективних засобів шкільного аналізу літературного твору.

У руслі означеного нами предмета дослідження нас особливо цікавить методика використання творів образотворчого мистецтва, напрацьована в сучасній педагогіці та психології ЗЗСО. Зокрема, методисти радять учителям-словесникам при відборі ілюстрацій та творів малярства для демонстрації на уроці вивчення художніх текстів надавати перевагу тим із них, «що воскрешають відображену епоху, переконливо й правдиво відтворюють літературних героїв, відповідають стилю й композиції твору» [55].

Учителі-словесники добре усвідомлюють, що ілюстрації до художніх текстів у цілому спрямовані на конкретизацію, деталізацію і збагачення уявлень здобувачів освіти низкою деталей, що важко піддаються усвідомленню та розумінню.

Також за допомогою ілюстрацій учні мають можливість ще раз пережити ті емоції та враження, які були в них під час сприйняття художнього тексту. Обговорення ілюстрацій активізує міркування, уміння оцінювати та описувати зображувально-виражальні засобами цих суміжних мистецтв. Однак обов'язковою умовою такого розвитку є систематичне і цілеспрямоване використання ілюстрацій на уроках літератури, пам'ятаючи про те, що вони творами мистецтва зі своїми, специфічними засобами вираження образів естетичною цінністю.

Для того, щоб образно мислити, слід поступово розширювати коло уявлень і понять про дійсність, про людей як у процесі життя, так і в процесі сприймання творів образотворчого мистецтва (живопису, ілюстрацій тощо). Все це є основою загального розвитку учнів. А тому від учителя цілком залежить підбір творів образотворчого мистецтва, їх пояснення, певні прийоми роботи з ними з метою успішного вивчення художніх творів на уроках літератури. Серед завдань до ілюстрацій найчастіше вчитель використовує наступні: «назвати епізоди, до яких

створені ілюстрації; описати душевний стан героя, переданий ілюстратором» [36].

За умови потрапляння вчителя в процес вибору того, чиї, якого ілюстратора твори обрати для роботи під час вивчення художнього тексту, варто дізнатися інформацію про ставлення самого автора до цієї проблеми.

Вагомим критерієм відбору творів образотворчого мистецтва для ілюстрації художніх текстів на уроках літератури у ЗЗСО методисти виділяють відповідність їх конкретного змісту твору мистецтва слова. Оскільки основне завдання ілюстрацій полягає в допомозі учням конкретизувати уявлення про літературних героїв, умови подій, пейзаж, то при використанні їх як засобу наочного коментаря до літературного твору, ці твори цілком реально можуть сприяти кращому усвідомленню здобувачами освіти таким складових літературного твору як композиція, сюжет, стиль, мова, історичне тло, характерні риси персонажів та ін.

Варто враховувати також вікові особливості здобувачів освіти, адже доречно відбирати винятково ті, у змісті яких є зв'язок із художнім текстом і в цілому, і в окремих деталях. Важливо також враховувати ті умови, що у 5-8 класах доцільніше залучати ілюстрації одного автора, щоб не розпорошувати увагу учнів, а натомість старші підлітки (9-11 класи) спроможні до порівнянь ілюстрацій кількох художників до одного літературного твору, а також у роботі з ними варто застосовувати проблемні завдання.

Також значної уваги методисти надають умовам використання творів живопису на оглядових уроках для створення переконливих зорових образів епохи, спроможних заволодіти увагою здобувачів освіти, активізувати усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків історії та літератури, життя письменників, умов створення художніх літературних творів.

У цілому, науковці-педагоги та психологи наголошують на тісному зв'язку живопису і літератури як окремих видів мистецтва, навіть попри значну кількість специфічних особливостей їхніх творів а також цілковиту самостійність побутування в реальному світі.

І якщо на малярський твір існує погляд як на такий, що, нібито передає глядачам винятково якесь одне явище чи момент життя, то уведення в історію створення картини живопису сприяє розширенню рамок його сприйняття. З точки зору літератури як мистецтва слова це має величезне розвивальне та пізнавальне значення: сприяють розвитку умінь створювати у свідомості здобувачів освіти живі образи і умінь давати їм характеристику, власну оцінку.

Важливо підібрати на урок саме такі твори образотворчого мистецтва, які відтворюють ті ж події чи явища, що й виучуваний художній твір, тобто, вони мають бути схожими за змістом, оскільки за цієї умови вони спроможні активізувати сприйняття й усвідомлення здобувачами освіти власне письменницького тексту.

До прикладу, персонажі та атмосфера картини І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану» сприятимуть в усвідомленню здобувачами освіти атмосфери козацького запорізького товариства, дух вольниці тих, хто відстоює свою свободу в боротьбі з чужинцями, зосередженню увагу на багатстві типів та характерів.

Визначальною передумовою вибору образотворчих творів для використання на уроках української літератури методисти називають «швидке «читання» полотен живопису» [55], під яким ми розуміємо утворення швидких та глибоких асоціацій між подіями, зображених на полотні та у словесному художньому творі.

Так, під час вивчення поезії Т.Шевченка «Рече та стогне Дніпр широкий» доречно буде використати полотно І.Айвазовського «Дев'ятий вал». Звичайно, сила морського шторму і буря на Дніпрі – це поняття неспіставні за силою і можливістю призвести до трагедії, однак споглядання картини може значно підсилити емоційний рівень сприйняття учнями ревіння та стогнання потужного Дніпра. Психологи радять також закріпити силу емоційного впливу на свідомість здобувачів освіти за посередництва музики через прослуховування інструментальної п'єси А. Вівальді «Гроза», що в сучасному аранжуванні має назву «Шторм».

Таке поєднання трьох видів мистецтва, які створюють своїми специфічними засобами однакову картину, сприятиме розвитку образності сприйняття учнями картин дійсності, розвиватиме усвідомлення специфіки кожного мистецького жанру.

Водночас методисти застерігають вчителів від поверхневого погляду на усвідомлення того, що досить часто наявність швидкого «прочитання» образотворчих картин не є тотожним відсутності потреби додаткової роботи щодо пояснення особливостей єдності змісту та форми із залученням інтелектуальних зусиль з боку здобувачів освіти, оскільки «Повноцінне сприйняття твору мистецтва неможливе без творчості читача, слухача, глядача» [55].

У цьому напрямку учителям-словесникам варто пам'ятати особливості сприйняття творів живопису: одну частину полотен глядачі сприймають досить швидко, без особливого напруження думки та уяви, скоріше – через посередництво емоцій та виразності. Проте сприйняття багатьох картин вимагає як додаткового часу на розглядання, так і додаткової інформації. Відповідно, учителю потрібно підготуватися до роботи з такими полотнами, і щодо цього у методиці існують розроблені алгоритми та поради для оптимізації такої роботи: враховуючи вікові особливості здобувачів освіти, учитель може залучати їх до такої підготовки у старших класах. Це може бути за формою підготовка до серії уроків, зокрема, і до вступних тем; або виступ на семінарі, презентації із застосуванням мультимедійних технологій, учнівської конференції тощо.

Для роботи з молодшими підлітками така підготовка переважно падає на плечі словесника.

Учитель-словесник повинен усвідомлювати, що твір образотворчого мистецтва є, насамперед, таким мистецьким твором, який навіть може сприяти наближенню здобувачів освіти до усвідомлення кола проблем літературного тексту, чи окремих із них, його змісту. Однак, як зауважують фахівці, «На відміну від літератури, живопис розкриває перед глядачами лише одне життєве явище чи подію» [55], використовуючи при цьому властиві образотворчому

мистецтву прийоми, сприяє розумінню того, що було перед тим, що безпосередньо зображено на картині, та навіть те, що буде після даного епізоду. Отже, у глядача має скластися цілісний текст, що, власне, і зближує літературу та образотворче мистецтво.

Методисти визначили основний шлях аналізу твору образотворчого мистецтва на уроці літератури, який має пролягати через споглядання до міркування. Водночас наголошують, що процедура співставлення творів обох мистецтв є можливою лише за тієї умови, коли вони уже осмислені. При роботі з твором образотворчого мистецтва на уроці літератури учитель-словесник має опиратися на мистецький досвід здобувачів освіти, брати до уваги її художні особливості, акцентувати увагу на визначенні теми полотна, сюжетної канви, яка передбачає аналіз місця і часу відтворених подій, обставин, зображених на ній, характеру і зовнішності персонажів, інші яскраві художні деталі, такі як композиція, колорит, палітра кольорів.

На рахунок того, який етап вивчення літературного тексту на уроці літератури є найбільш сприятливим для знайомства із образотворчою картиною, яка є близькою до тексту за темою чи сюжетом, то тут методисти переважно радять зробити в кінці вивчення літературного твору. Адже, цілком зрозуміло, що «учні, як правило, краще всього підготовлені до зустрічі з картиною в підсумку аналізу літературного твору, коли ними засвоєні загальні й окремі його проблеми, утілені в неповторній художній формі, бо саме на заключних заняттях школярі здатні осмислити сутність відгуку художника на ті чи інші явища й події, співставляючи його з літературним твором» [55].

Особливо доцільно проводити на етапі закріплення порівняння словесних та образотворчих картин, присвячених темі природи, ліричним відступам, специфіка тем таких уроків полягає власне в тому, що значну частину часу має бути відведено формуванню навичок аналізу образотворчих полотен.

Проаналізуємо також поради методистів щодо особливостей роботи на уроці української літератури із таким образотворчим жанром, як портрети, зокрема й ті, що використовуються на етапі вивчення життєвого й творчого

шляху письменника. Також ефективним на цьому етапі уроку буде використання автопортретів та полотен, на яких відбито епізоди життя письменників.

Працюючи над портретами письменників, уже в основній школі (5-8 класах) доцільно звертати на зовнішній вигляд письменника (вираз обличчя, поза, костюм); тло, колір основний і додаткові, тінь і світло, окремі деталі рис обличчя; колорит портрета його значення у відображенні особистості митця; обговорити основний задум художника щодо того, яку ж рису характеру він хотів виділити на портреті тощо. Тобто, для здобувачів освіти віку молодшого підлітка такий підхід до аналізу портретів є доступним, він опирається також на знання, отримані на уроках образотворчого мистецтва.

У старших класах (9,10,11) зміст роботи значно ускладнюється, зокрема, можна увести прийоми зіставлення живописних портретів письменників кисті різних майстрів. До прикладу, цікаво наприклад, зіставити та обговорити автопортрет Т.Шевченка із його портретом І.Рєпіна (1888 р.) на уроці у 9 класі.

Тут учителям-словесникам варто брати до уваги розуміння того факту, що здобувачі освіти, як і будь-який глядач, в процесі сприйняття живописного полотна і при цьому роблячи зусилля для проникнення в суть його авторського задуму, здатен перенести свої враження від споглядання на тих персонажів, які розглядає. При цьому варто зауважити, що особливо глибоке проникнення у внутрішній світ людини, зображеної на полотні, можливе при аналізі портретного живопису. Насамперед, художник під час створення портрету, не лише спроможний передати індивідуальні риси зображуваної людини, але й при цьому здатен передати своє бачення і своє ставлення до того, кого зображує. Саме тому методисти радять на етапі знайомства із життєвим шляхом письменника споглядати його портрет, а ще краще – кілька портретів різних авторів для аналізу виразу обличчя, очей, емоцій тощо.

Важливою передумовою використання на уроках української літератури портрета письменника є його безпосередня схожість та, особливо, відображення найбільш характерних рис індивідуальності, душевних станів. У цілому, про значення портрета на уроках літератури досить влучно сказав методист

Е. Колокольцев: «Будучи достовірним образом із минулого, зображення майстра слова завжди викликає в учнів велику довіру, бажання пізнати таємниці його творчості [33, с.99]. Також в середовищі мистецтвознавців побутує думка про те, що про письменника, як і про будь-яку іншу людину, досить інформативними можуть бути ті людини, які його оточують, які були йому близькими та цінними, отже, доцільно буде на уроці літератури використовувати, за можливості, і портрети родини письменника, його найближчого кола спілкування, і таке використання «портретів друзів письменника зроблять розповідь про життя і творчість насиченою й повнокровною» [55]. До прикладу, під час вивчення інтимної лірики зі збірки І.Франка «Зів'яле листя» доцільно продемонструвати портрети трьох жінок, яких автор кохав і яким присвятив «поетичні жмутки»: Ольги Рошкевич, Юзефи Дзвонковської та Целіни Журовської. А також портрет його дружини Ольги Хоружинської.

Під час роботи на уроці з української літератури із портретами письменників учителю-словеснику варто пам'ятати про те, що сприйняття людського обличчя пов'язане у здобувачів освіти з низкою труднощів, для яких відносять відсутність навичок аналізувати особливості внутрішнього світу особи, який художники передають засобами вдумливого та детального аналізу психологічних рис обличчя. Отже, методисти висловлюють думку про те, що з метою формування цих навичок доцільно буде звертатися до портрета майстра слова не лише на самому початку знайомства із його життям та творчістю, але й під час завершення вивчення його творчості, чи навіть певної теми. Раціонально під час роботи над портретом проводити бесіду з учнями, навчати їх бачити особливості особи, передання пензлем художника, кольором, відтінком, формою мазка, але важливо уміти захопити учнів цікавою розповіддю, адже, як зауважують фахівці, «слово вчителя являє собою необхідний аналіз цього складного жанру живопису» [33, с.105].

Отже, портрети чи автопортрети митців красного слова на уроках української літератури використовують не лише для того, щоб здобувачі освіти запам'ятали, як він виглядав, але, насамперед, з тією метою, щоб твір живопису

став джерелом бесіди з метою глибшого розуміння життя і творчості письменника.

Для формування умінь у здобувачів освіти аналізу портрета письменника на уроках літератури, варто практикувати виконання таких завдань:

1. У портреті, як одному з провідних жанрів живопису, першочергове значення має трактування художником обличчя, пози, жестів людини. Постарайтеся передати в усній розповіді, як зображення фігури, обличчя, рук, одягу допомагають художнику у створенні образу письменника.

2. Поміркуйте, якою мірою композиція портрета, його фон і колорит підсилює пластичну виразність написаного художнього полотна.

3. Чи розширило вивчення творів митця ваші уявлення про особливості духовного світу письменника? Що стверджує художник портретом письменника?

Т. Приходько розробила перелік запитань, які можна використовувати під час роботи над портретом письменника:

1. Який мотив написання портрета?
2. Чи цікавився художник творчістю письменника? Чи розумів її?
3. Яким було (є) ставлення художника до письменника як людини, творчої особистості?
4. Поясніть трактування художником обличчя, пози, жестів письменника, як це допомагає у створенні образу зображуваної людини?
5. Чи розширило вивчення певного літературного твору уявлення учнів про духовний світ письменника?
6. Що стверджує художник портретом письменника?» [55].

Такі запитання при одночасному обговоренні композиції, палітри, загального настрою, виразу очей та рис обличчя портрета письменника сприяють у можливості побачити і зрозуміти зв'язок письменника і митця-художника, у визначення об'єктивності ним особистості письменника.

Не можна оминати велике значення при вивченні творів словесного мистецтва образотворчих картин, які допомагають увести учнів у атмосферу життя письменника.

Методисти зауважують, що особливе значення художніх полотен в тому, що завдяки ним здобувачі освіти мають можливість краще уявити історичну епоху, побутові деталі, тобто, їх аналіз сприятиме розумінню того, про що описано в творах з курсу української літератури.

Однак учителі-словесники, залучаючи художні полотна до вивчення твору літератури, повинен пам'ятати, що вони не повинні забирати багато часу на уроці, а для цього варто відбирати лише ті, що сприятимуть розв'язанню основних завдань щодо вивчення літературного твору. Слід заздалегідь продумати питання для бесіди за змістом полотна, яка б сприяла розвитку самостійності, аналітичного та критичного мислення, зв'язного мовлення, розширює словниковий запас.

У чинній програмі з української літератури для ЗЗСО під редакцією Т.Яценко, що для 5-6 класів має назву «Модельна навчальна програма», у рубриці «Мистецький контекст» рекомендовано використання таких видів мистецтва, як скульптура і архітектура [38].

Також і в посібниках для вчителів-словесників, і в практиці їх роботи використовуються фотокопії скульптур та творів архітектури, що ілюструють твори видатних письменників-класиків, пам'ятники скульптури, присвячені героям, подвиги яких оспівані в художніх творах тощо.

Тому маємо потребу проаналізувати погляди методистів та учителів-практиків щодо методики використання творів мистецтва скульптури та архітектури як суміжних мистецтв на уроках української літератури.

У цілому, у методичних колах існують погляди на особливу цінність такого культурного досягнення народу, як пам'ятники українським письменникам, фото яких доцільно використовувати на уроках літератури: фотографії пам'ятників Т.Шевченку в Харкові, Києві, Каневі, у містах далекого та ближнього зарубіжжя; пам'ятників І.Франку у Львові, М. Коцюбинському в Чернігові, Лесі Українці на могилі в Києві та в с.Колодяжне на Волині та ін.

Звичайно, використовувати їх найбільш доцільно на тих етапах уроку, на яких вивчаються життєвий і творчий шлях митців слова, аналізується значення їх творчості. Використання творів суміжного мистецтва сприятиме здобувачам освіти в процесі активізації навчання «читати» видатні пам'ятники скульптури.

Також, на думку фахівців, формування уявлень здобувачів освіти про історичне минуле України на уроках літератури не може відбуватися без візуального знайомства із кращими зразками вітчизняної архітектури. До прикладу, вивчення тем «Легенди України» (5 клас) (Софія Київська і мозаїчне полотно «Орнанта»); «Народні перекази» (5 клас) (історико-культурний комплекс «Запорозька Січ» Національного заповідника «Хортиця») та ін. значно виграють за умови використання репродукцій чи світлин визначних пам'яток архітектури Давньої Русі чи Козаччини.

Ще одним важливим аспектом використання творів скульптури й архітектури на уроках літератури можна вважати можливість їх використання під час знайомства із поняттями з теорії літератури, тобто, за їх посередництва можна спростити засвоєння таких понять, як-от: «художній метод», особливості різних художніх методів – класицизму, романтизму, неоромантизму, модернізму, постмодернізму тощо.

Отже, під час знайомства з біографією та життєвим шляхом митця слова з метою глибшого розуміння його творчості, зокрема і творів, внесених до програми з української літератури для ЗЗСО, доречно визначити, творчістю яких митців образотворчого, музичного, пластичного чи скульптурного та архітектурного мистецтва він захоплювався, наскільки сам реалізувався в інших видах мистецтва. Такий підхід сприятиме глибшому розумінню естетичної концепції письменника, його світогляду, життєвих цінностей, філософських поглядів на світ тощо.

В узагальнюючу таблицю, винесену у додаток Е ми внесли перелік творів образотворчого мистецтва рекомендованих для використання на уроках української літератури в ЗЗСО під час вивчення творів художньої літератури. Список сформовано на основі аналізу чинних програм із української літератури для ЗЗСО [38; 75; 78], а його аналіз засвідчує, що до рекомендованих творів унесені ілюстрації обох видів: сюжетні (епічно-розповідні), та візуально-образні (метафоричні), а також твори графіки, гравюри, портретного жанру. Усі вони покликані сприяти конкретизації, деталізації і збагаченню уявлень здобувачів освіти низкою деталей із художніх текстів, що важко піддаються усвідомленню

та розумінню. Портрети, у свою чергу, активізують процес усвідомлення психологічних особливостей та художнього світу письменника.

Таблиця 2.2 містить інформацію про твори архітектури та скульптурного мистецтва, які доцільно використовувати на уроках української літератури у ЗЗСО для реалізації міжмистецьких зв'язків.

Таблиця 2.2

Перелік творів скульптури та архітектури, рекомендованих для перегляду на рівні міжмистецьких зв'язків літератури та пластичних мистецтв

№ п\п	клас	Тема, літературиний твір, його автор	Твори скульптури чи архітектури
1	5	Роль книги в житті людини. Література як художнє відтворення життя, побуту, звичаїв, духовно-моральних цінностей людини. Значущість читання в житті особистості. Сучасний читач	1. Скульптура: Анатолій Консулов «Пам'ятник першодрукареві Іванові Федорову» (Львів); 2 Анна Джонссон «Пам'ятник дівчинці, що читає» (Іспанія, Севілья) та інші пам'ятники книгам і читачам
2	5	Валерій Шевчук. «Чотири сестри»	барельєф скульптора Габріеля Красуцького на будинку «Пори року» (м. Львів).
3	5	Народні перекази як вияв історичної пам'яті українців «Старі Кодаки й перші запорожці-козари»	архітектура – історико-культурний комплекс «Запорозька Січ» Національного заповідника «Хортиця» (головний архітектор – В. Г. Стефанчук)
4	5	Літописні оповіді. «Повість минулих літ»: «Три брати – Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь»	1. Скульптура – Василь Бородай, пам'ятний знак «Засновникам Києва» (м. Київ);

			2. Скульптура – Фрідріх Соґоян, пам'ятник Нестору-літописцю (м. Київ)
5	5	Зірка Мензатюк. «Таємниця козацької шаблі»	архітектура – Тараканівський форт, Дубенський замок, Підгорецький замок, Олеський замок, Кам'янець-Подільська фортеця, Хотинська фортеця
6	6	Художня література як вид мистецтва. Своєрідність мистецького світосприймання. Художній образ у літературі та інших видах мистецтва	1. Скульптури – Єгор Зигура «Сходи пізнання» (м. Київ); 2. Роман Захарчук, Михайло Шкраб'юк «Скульптура книги» (м. Коломия Івано-Франківської обл.)
7	6	Міфи про створення людини (антропологічні). «Білобог і Чорнобог», «Дажбог і Жива»	скульптура – Віктор Комісаров «Боги Давньої Русі»
8	6	Мудрість байки. Григорій Сковорода. «Бджола і Шершень».	скульптура – Іван Кавалерідзе пам'ятники Григорію Сковороді (м. Київ, м. Харків, м. Лохвиця Полтавської обл.)
9	6	Ліричні послання Україні. Павло Чубинський. Національний гімн України «Ще не вмерла Україна»	архітектура – Олексій Пергаменщик, пам'ятник Павлу Чубинському (м. Бориспіль Київської обл.).
10	10	ТИТАН ДУХУ І ДУМКИ Іван Франко	скульптура «Мойсей» Мікеланджело
11	11	Літературний авангард	Скульптура «Карусель П'єро» О.Архипенка

Джерело: створено автором.

Як бачимо, рекомендований перлік містить твори, що є всесвітньовідомими і мають світове культурно-мистецьке значення, так і ті, що

переважно представляють національну цінність. Вони представляють різні мистецькі напрямки та течії, різні етапи світової та національної історії. Однак знайомство з ними та їх міжмистецький аналіз сприяє розвитку загальнокультурних компетенцій, оскільки мають широкий мистецький контекст, пов'язаний з авторством, історією створення, місцем і значенням в історії та культурній спадщині.

У цілому, такий аналіз сприятиме, з одного боку, кращому розумінню авторської концепції виучуваного твору, а з іншого – сприятиме розвитку в здобувачів освіти умінь «читати» твори інших, суміжних із літературою, мистецтв.

2.3 Можливості кіно та театрального мистецтва у реалізації зв'язків із творами української літератури

Проблеми зв'язку літературного мистецтва та театального є досить глибокими в українській педагогіці та літературознавстві та ще й досить складними. Методисти наголошують, що взаємозв'язки цих двох мистецтв є тим більш глибокими, чим глибшими та тіснішими є тематичні паралелі творів і можливість їх інтерпретації на сцені, а також дотичність низки теоретичних понять пов'язаних зі специфікою художньої творчості: художні образи, умовність і метафоричність мистецтва; комічне і трагічне; життєвий матеріал та та прототипи; тема, ідея, сюжет; види і жанри; світогляд і творчість та ін.

Аналіз фахових джерел засвідчує, що головною умовою ефективності використання театального мистецтва на уроках літератури є принципи послідовності та систематичності, цілеспрямованості. Лише за дотримання таких умов відбуватиметься збагачення художніх вражень знання та уявлень і про театр як особливий вид мистецтва, про особливості театралізації творів літератури, виражальні засоби драматизації, роль акторів у вираженні особливостей персонажів, точки дотику театального мистецтва з іншими його дотичними видами.

Варто зауважити, що в останні десятиліття на фоні розвитку комп'ютерних засобів навчання та систем комунікацій значно зросли можливості використання творів театрального мистецтва на уроках літератури. Однак учителі-словесники, як свідчить аналіз фахових джерел та педагогічного досвіду, на сьогодні приділяють досить мало уваги можливостям впливу театрального мистецтва на розвиток умінь і навичок з літератури.

Аналіз чинної програми з української літератури для ЗЗСО засвідчує, що їх автори в рубриці «Міжмистецький контекст» вводить театральне мистецтво у процес вивчення художніх текстів: під час вивчення п'єси І.Карпенка-Карого «Мартин Боруля» автори програми рекомендують долучити до міжмистецького контексту однойменну фільм-виставу «Мартин Боруля» (1954 р., реж. Г.Юра), а також телевиставу Ніжинського академічного драматичного театру «Сто тисяч» [75, с.14] та ін. Така діяльність передбачає ознайомлення старшокласників зі специфікою драматичного мистецтва, засвоєння умінь аналізувати драматичні твори, що об'єднують обидва види мистецтва: літературу і театр.

Також на основі аналізу чинної програми можемо визначити, що на основі творів драматичного жанру, які вивчаються у старших класах, словесники мають можливість охарактеризувати етапи розвитку української драматургії і театру, аналізувати взаємовплив різних мистецьких епох, вплив авторського та режисерського бачення драматичного твору, акторської гри, загально-мистецьких можливостей театру як жанру.

Учителі-словесники на уроках літератури мають можливість активно користуватися прийомами «реконструкції» театральних вистав, використовуючи з цією метою низку світлин, ескізів, репродукцій, на яких відбито хід подій літературного твору, що супроводжуються бесідами, підкріпленими з використанням сцен із вистав. Особливо важливим завданням під час зіставлення літературних творів із їх сценічними та екранними інтерпретаціями методисти називають роботу над художніми засобами обох мистецтв. Важливо також залучати твори театральної критики, аналіз письмових відгуків учнів на твір-виставу і твір художньої літератури.

Важливою порадою щодо організації взаємодії театрального мистецтва і художньої літератури можемо вважати визначення місця включення елементів вистав у канву уроку: обов'язково після прочитання твору, визначення його літературознавчих особливостей (композиція, коло проблем, образи), а також важливо залучати старшокласників до інсценізації творів будь-якого жанру, що сприятиме переведенню здобувачів освіти у позицію читача та «актора», сприятиме удосконаленню аналізу спільного та відмінного в порівнянні двох мистецтв.

Так, аналізуючи особливості акторської гри, словесник має нагоду ще раз закріпити характеристику головних персонажів із художнього тексту, сюжетну картину, проблематику із орієнтацією на специфічні засоби театрального мистецтва. Доцільно провести роботу над елементами режисури: заслухати та обговорити точку зору учнів на те, кому з однокласників варто доручити грати певну роль, визначити влучність та доречність їх ремарок до драматичного твору, аргументованість вибору певного епізоду п'єси для інсценізації чи перегляду, тобто, яке навантаження обраного епізоду щодо композиції, проблематики, розуміння характеру персонажа, розуміння підтексту тощо

Отже, аналіз досвіду учителів-практиків та фахових джерел засвідчує, що під час уроків української літератури є можливості для ефективного ознайомлення учнів-старшокласників із особливостями та творчими прийоми вивчення драматургії і театру як виду сумісного з літературою мистецтва, що і підкреслено рекомендаціями рубрики «Мистецький контекст» чинної програми з української літератури для 10-11 класів ЗЗСО.

Також при опрацюванні фахових джерел щодо аналізу практики налагодження міжмистецьких зв'язків літератури та театру ми відзначили, що значну увагу взаємозв'язку уроків літератури із елементами театрального мистецтва приділяла Н.Волошина. Аргументами на користь були висловлені не лише тематична близькість творів як драматичних, так і прозових, але і їхня інтерпретація на сцені, а також значна кількість однакових теоретичних понять, пов'язаних зі специфікою художньої творчості, тобто: і літературу, і твір

театрального мистецтва об'єднують поняття «художній образ», «умовність в мистецтві», «метафора»; «трагедійне і комічне»; «життєвий матеріал», «тема, ідея, сюжет»; «види і жанри»; «світогляд і творчість» та ін. [47, с.207].

На думку Н.Волошиної, особливого значення взаємозв'язки літератури і театрального мистецтва набули у другій половині ХХ ст. завдяки посередництву телебаченню і радіо, зокрема й через низку пізнавальних програм про драматургію і театр, про творчість видатних майстрів сцени; спектаклі та радіопостановки художніх творів зі шкільної програми.

Дослідниця зауважувала на доцільності зв'язку літератури і театру, елементами специфіки драматичного мистецтва і уміннями їх помічати, виділяти, аналізувати. Вважала, що «твори драматичного жанру, що вивчаються, дозволяють вчителю характеризувати конкретні етапи розвитку української драматургії і театру, розкривати взаємовплив різних культур, показати на конкретних прикладах: різницю в трактуванні одного і того ж драматичного твору в залежності від епохи, від індивідуальності актора, постановника-режисера, творчих можливостей театру» [47, с.208].

Авторству Н.Волошиної належить прийом «реконструкції» на уроках літератури у школі епізодів театральних вистав за низкою світлин, ескізів, репродукцій, за обговоренням перегляду вистави, фільму, кіновистави тощо

На її думку, досить ефективним прийомом взаємозв'язку літературного твору із іншими видами мистецтв, зокрема, театральним та кіномистецтвом, є «зіставлення літературних творів з їх сценічним та екранізованими версіями, ознайомлення з театральною критикою, написання учнями рецензій з наступним обговоренням їх на уроках, використання методів акторської та режисерської роботи над текстом твору тощо» [16, с.36].

Активно радила впроваджувати в роботу на уроках української літератури творчих завдань після перегляду епізодів п'єс чи кінофільмів, до яких вона відносила стислий переказ основної події; знаходження центру епізоду; переказ думок персонажів, визначення підтексту тощо. Такі прийоми роботи на уроках української літератури із творами театрального мистецтва покликані сприяти

учителям у можливостях реалізації привернення уваги учнів до образів і персонажів творів, до розуміння їх дій та вчинків, до інтерпретації окремих епізодів літературних творів та, в цілому, до бажання самостійно створювати варіанти закінчення твору, вирішення конфлікту тощо.

Методистка пропонувала вчителям домагатися повного перегляду виучуваних драматичних творів у театрі або в телеверсії із обов'язковим наступним обговоренням щодо вражень від побаченого, із оцінкою акторської гри щодо втілення особливостей головних персонажів літературного твору; важливо також обговорити декорації, особливостей передачі сюжетних ліній тощо.

В узагальнюючу таблицю 2.3 ми внесли перелік теле- та театральних вистав, рекомендованих для використання на уроках української літератури в ЗЗСО під час вичення творів художньої літератури.

Таблиця 2.3

Перелік вистав, рекомендованих для перегляду на рівні міжмистецьких зв'язків літератури та театру

№ п/п	Клас	Тема, автор, твір художньої літератури	Театральна вистава, телевистава
1	10	Іван Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»	«Кайдашева сім'я» в постановці Національного академічного драматичного театру ім. Івана Франка (Київ).
2	10	Іван Карпенко-Карий (І. Тобілевич) «Мартин Боруля»	1. Фільм-вистава «Мартин Боруля» (1953; реж. Г.Юра); 2. «Сто тисяч» у постановці Національного академічного драматичного театру ім. Івана Франка (Київ).

3	11	Микола Куліш «Мина Мазайло»	вистава «Отак загинув Гуска» (Київський академічний молодий театр)
4	11	Ліна Костенко. «Маруся Чурай»	1.Телевистава «Маруся Чурай»
5	11	СТОЇЧНА УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ Василь Стус «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...», «Господи, гніву пречистого...»	1.Вистави за поезією В.Стуса: поетична композиція (1989, Львівський молодіжний театр); 2.«Птах душі» (1993, київський мистецький колектив «Кін»); 3.«Іду за край» (2006, Національний академічний театр російської драми ім. Лесі Українки, Київ) та ін.

Джерело: створено автором.

Як бачимо, автори чинних програм з української літератури та учителі словесники, на основі чийх порад ми уклали цей перелік творів драматичного мистецтва, радять використовувати зв'язки театрального мистецтва та художньої літератури у старших класах, що пояснюється, насамперед, специфікою драматичного мистецтва, складністю навчання здобувачів освіти ЗЗСО умінь аналізувати драматичні твори, що об'єднують обидва миди мистецтва: літературу і театр, а також акцентують на поняттях режисерського задуму, акторської гри, декорацій тощо.

Водночас на основі аналізу чинної програми можемо визначити, що на основі аналізу творів драматичного жанру, які вивчаються у старших класах, словесники мають можливість охарактеризувати етапи розвитку української драматургії і театру, аналізувати взаємовплив різних мистецьких епох, вплив авторського та режисерського бачення драматичного твору, акторської гри, загальномистецьких можливостей театру як жанру.

Таку ж роботу Н.Волошина радила учителям проводити в класі з учнями перед переглядом художніх чи документальних фільмів, знятих за мотивами виучуваних літературних творів чи на основі біографії письменників. Зокрема, в центр уваги пропонувала виносити обговорення різниці у змісті й трактовці сюжету, образів літературного твору та його театральної чи кіноверсії. Тобто, завданням учителя-словесника при залученні до перегляду на уроках чи у позакласній роботі екранізації художніх текстів, внесених до програми з української літератури, донести до усвідомлення здобувачів освіти розуміння того, у творах художньої літератури та їх екранізованих варіантах можна виділити багато спільних і відмінних ознак, які обумовлені специфікою кожного окремого виду мистецтва. Зокрема, як зауважує дослідниця В.Чуйко «Через специфіку кінематографічних зображально-виражальних засобів, суб'єктивність екранізацій, зумовлену власним баченням, сприйняттям і відтворенням першоджерела інтерпретаторами, «дослівне» перекодування літератури мовою кіно неможливе, тому екранізований об'єкт є лише своєрідним «перепрочитанням» літературного твору» [81, с.3].

На вступних заняттях до теми, до вивчення літературного процесу певної епохи, чи під час ознайомлення з історією створення певного літературного твору, для ознайомлення з біографією письменника чи у процесі роботи над текстом художнього твору; на підсумкових заняттях з теми або на етапі опитування, під час письмових робіт за підсумками вивчення художніх творів Н.Волошина також радить активно використовувати відповідні кіно-, відео- чи телепрограми.

Вона рекомендувала учителям-словесникам пам'ятати про те, що робота над обговоренням фільмів-екранізацій літературних текстів буде особливо результативною саме їх після прочитання, обговорення, аналізу і осмислення, адже «в комплексі з уроками літератури кіномистецтво сприяє розвитку творчої уяви, становленню світогляду, формуванню моральних якостей школярів» [47, с.209].

У свою чергу, більш ефективному усвідомленню проблематики літературного тексту допоможе його порівняльний аналіз із фільмом тільки після засвоєння його змісту на уроках, про що Н.Волошина попереджувала вчителів-словесників, зазначаючи: «тільки тоді, коли учні познайомляться з текстом і сюжетом літературного твору, можливий перегляд і робота по обговоренню його екранізації» [47, с.209].

Постійно наголошувала дослідниця на важливому значенні екранного мистецтва у процесі формування умінь у здобувачів освіти формувати самостійні судження про твори різних жанрів мистецтва, спрямованих на краще розуміння загальних і специфічних особливостей творів літератури і кіно. Аналіз цих особливостей, у свою чергу, має позитивний вплив щодо розуміння особливостей композиції і художнього твору, і його кіноверсії, розгортання сюжетних ліній у цих близьких жанрах мистецтва, про причинно-наслідкові зв'язки, про особливості відтворення персонажів та ін.

Водночас науковиця застерігала педагогів про неможливість і недоцільність заміни прочитання художнього твору переглядом його екранної версії, адже була переконана, що «екранізація не може замінити читання твору, оскільки завдяки специфічним засобами вираження і можливостям зображення життя мистецтво кіно не може охопити всіх елементів художньої структури красного письменства» [16, с.36]. Такої ж думки притримуються й учителі-практики, зауважуючи, «що при всій привабливості кіно для сучасної молоді ним захоплюватися не треба, адже на уроці головним об'єктом розмови залишається художній текст, а використовувати кіно епізод можна лише у випадку, якщо він є ключовим для розуміння художнього твору, якщо поставлено завдання оцінити вибір актора для втілення літературного образу та якщо важливо продемонструвати режисерську майстерність [36].

Також учителі-словесники, задіюючи на уроках міжмистецьку взаємодію художнього тексту та його кіноверсії, перелік яких подано в чинних програмах з української літератури у рубриці «Міжмистецький контекст» [38; 75], повинні оперувати знаннями про класифікацію підходів до екранізацій художніх текстів.

У цілому, аналіз фахових джерел свідчить, що на сьогодні у лінгвістичних та культурологічних джерелах відсутні посилання на єдину, універсальну класифікацію таких кіноверсій художніх текстів, однак існує кілька поглядів на те, яким способом така екранізація відбувається. У вітчизнаній науковій лінгвістичній літературі на сьогодні найбільш глибоко аналіз таких підходів до екранного «перекодування» літературних текстів належить В.Чуйко, яка у своєму дисертаційному дослідженні виділила кілька класифікацій: «П.Торопа (макрореалістична екранізація, точна, мікростилістична, цитатна, тематична, описова, експресивна, вільна), Дж.Вагнера (транспозиція, коментар, аналогія), Н.Зоркої (екранізація-лубок, екранізація-ілюстрація, екранізація-інтерпретація, екранізація-фантазія), Е.Дадлі (запозичення, трансформація, перехрещення), А. Кареліна (пряма екранізація, знята за мотивами і загальна кіноадаптація)» [81, с.5].

Важливо також довести до здобувачів освіти думку фахівців про те, що основним підходом до такої класифікації визначено «принцип відповідності/невідповідності першоджерелу, тому під час аналізу екранізованого твору варто застосовувати порівняльний метод, який передбачає врахування таких компонентів: відтворення (повторення сюжету, композиції), розширення (наявність нових сцен), усічення (редукція деяких фрагментів), заміна (зміна імен, символічного навантаження, зміщення акцентів тощо)» [81, с.5]. Цілком зрозуміло, що такий глибокий міжмистецький аналіз кіно та художніх творів можливий у старших класах, також буде він більш ефективним на рівні різних форм позакласної роботи у старших класах. До прикладу, на рівні індивідуальної наукової роботи в системі МАН можливе дослідження інтермедійності кіно і літератури в рамках програми з української літератури для ЗЗСО; у групових видах роботи через перегляд повної версії фільму і визначення конкретного підходу до форми екранізації; у масовій формах також при перегляді повних версій пошуку схожого і відмінного на рівні композиції, сюжетних ліній, характеристики персонажів, проблематики та ін.

Цікавою може стати робота здобувачів освіти-старшокласників щодо виявлення особливостей і специфічних засобів кіноадаптації художніх творів із рубрики «Міжмистецький контекст» програми для ЗЗСО з української літератури. Дослідники серед найбільш часто використовуваних в кіномистецтві засобів відносять такі: ефект старої хроніки (сепія), експерименти зі світлом (ефект розсіяного світла, що пробуджує стан тривоги і викликає у глядача передчуття трагічної розв'язки), класична музика для увиразнення почуттів і переживань героїв тощо, зміна послідовності елементів композиції, введення нових персонажів або навпаки, зменшення їх кількості у порівнянні із художнім текстом та ін.

Отже, під час організації міжмистецьких зв'язків художньої літератури та кіномистецтва на уроках української літератури у ЗЗСО учителю-словеснику варто пам'ятати, що кіно є досить презентабельним видом мистецтва, який, на відміну від інших його видів характеризується у практиці роботи школи доступністю і особливою силою емоційно-художнього впливу на здобувачів освіти. Саме тому за умов методично доцільного та виваженого використання кінофільмів на уроках вивчення текстів художньої літератури кіномистецтво через потужний вплив на емоційну сферу здобувачів освіти сприяє розвитку творчої уяви, становленню світогляду, формуванню моральних якостей.

Тобто, відбираючи фільми-екранізації тих літературних творів, що вивчаються в курсі української літератури у ЗЗСО, учитель-словесник повинен пам'ятати низку важливих методичних настанов, ефективність яких доведена роками спотережень та експериментальних досліджень і які ми виділили на основі аналізу фахових джерел та педагогічного досвіду:

- 1) не витрачати час на уроці на перегляд усього фільму, вибирати найбільш важливі епізоди в плані усвідомлення особливостей сюжету, характеристики персонажів, розвитку елементів композиції, демонстрації кола проблем;

- 2) залучати здобувачів освіти до перегляду найбільш важливих епізодів фільму тільки тоді, коли учні познайомляться з текстом і сюжетом літературного твору;

- 3) кожен перегляд екранізації художнього тексту повинен завершуватися

обговоренням спільного та відмінного, аналізом художніх засобів кіномистецтва у порівнянні із засобами мистецтва слова: загальних і специфічних особливостей творів літератури і кіно, розуміння композиції художнього твору і фільму, послідовність і причинно-наслідковість подій, супідрядність епізодів і сцен, взаємодія персонажів тощо.

4) проведення сеансу взаємозв'язку цих двох видів мистецтв (слова та кіно) повинно бути орієнтоване на розвиток самостійні судження здобувачів освіти, вносячи по ходу корективи, доповнення і уточнення, що сприяють кращому розумінню змісту твору.

На рахунок визначення зв'язку кіномистецтва та мистецтва слова на рівні художніх засобів, то тут варто дослухатися до слів Г.Клочека, який визначав певну закономірність: «чим яскравіша візуальність художніх текстів, тим більше в них «кінематографізму», тим значущішою є їхня семіотичність» [30, с.23].

У цілому, взаємодії літератури та кіно як двох видів мистецтва на уроках української літератури у ЗЗСО повинна відбуватися на базі «теорії інтермедіального перекодування, що дозволяє зіставляти продукти різних мовно-семіотичних систем» [24]. Також учителі-словесники, приймаючи той факт, що екранізація художніх текстів на сьогодні є своєрідним комерційним феноменом, під час аналізу екранізації художнього тексту мають володіти знаннями про інтермедіальне перекодування, за допомогою якого порівнюються твори різних художніх кодів.

В узагальнюючу таблицю 2.3 ми внесли перелік художніх, документальних, навчальних фільмів, рекомендованих для знайомства з біографією та творчістю письменників, а також для проведення міжмистецьких зв'язків літератури та кіномистецтва, телеверсій художніх текстів, мультиплікаційних фільмів (анімаційних), рекомендованих для використання на уроках української літератури в ЗЗСО під час вичення творів художньої літератури.

Таблиця 2.3

Перелік художніх, документальних, навчальних та анімаційних фільмів, рекомендованих для перегляду на рівні міжмистецьких зв'язків літератури та кіномистецтва

№ п/п	Клас	Тема, автор, твір художньої літератури	Твори кіномистецтва, анімаційні твори
1	5	Літературні казки. Іван Франко. «Фарбований Лис»	мультфільм «Фарбований лис» (режисер-мультиплікатор Олександр Іванов);
2	5	Олександр Олесь. «Микита Кожум'яка»	1. Мультфільм «Микита Кожум'яка» (режисер-мультиплікатор Ніна Василенко), 2. Мультфільм «Микита Кожум'яка» (режисер-мультиплікатор Манук Депоян).
3	5	Марія Морозенко. «Вірність Хатіко»	фільм «Хатіко: Найвірніший друг» (режисер – Лассе Галльстрем).
4	5	У пошуках пригод і чудес. Всеволод Нестайко. «Чарівні окуляри»	1. Документальний фільм «Всеволод Нестайко. Родом з дитинства» (режисер – Максим Погребняк); 2. Короткометражний художній фільм «Тореадори з Васюківки» (режисер – Самарій Зелікін); 3. Художній фільм «Одиниця „3 обманом“» (режисер – Андрій Праченко).
5	6	Гумор і сатира. Остап Вишня. «Як ми колись учились», «Перший диктант»	анімація – мультфільм «Парасолька на полюванні» (режисер – Тадеуш Павленко), мультфільм «Зенітка» (режисер – Ірина Гурвич).

6	7	ПРО МИНУЛІ ЧАСИ Іван ФРАНКО. «Захар Беркут Беркут	фільм «Захар Беркут», 1971; режисер Леонід Осика
7	7	Михайло СТЕЛЬМАХ. «Гуси-лебеді летять...»	фільм «Гуси-лебеді летять», 1974; режисер Б. Зеленецький
8	7	Григір ТЮТЮННИК. «Климко»	фільм «Климко», 1983; режисер М. Вінграновський
9	7	Ми – українці. Олександр ГАВРОШ. «Неймовірні пригоди Івана Сили»	кінофільм «Іван Сила», 2013; режисер В. Андрієнко
10	8	Українські народні думи «Маруся Богуславка»	фільм «Поводир», 2014; режисер О. Санін; мультфільм «Маруся Богуславка», 1966 (кіномистецтво);
11	8	Володимир СОСЮРА. «Любіть Україну!», «Осінь» («Облітають квіти, обриває вітер...»), «Васильки»	соціальний ролик «They love Ukraine».
12	9	Григорій СКОВОРОДА. «Бджола та Шершень», «Всякому місту – звичай і права...», «De libertate» (зі збірки «Сад Божественних пісень»)	документальний фільм «Великі українці – Григорій Сковорода», 2008
13	9	Іван КОТЛЯРЕВСЬКИЙ. «Енеїда», «Наталка Полтавка»	фільм «Наталка Полтавка», 1978 (кіномистецтво);
14	10	Іван Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»	Одноіменна екранізація твору, ілюстрації до нього

			А.Базилевича; телесеріал «Спіймати Кайдаша» (2020 р.).
15	10	ТИТАН ДУХУ І ДУМКИ Іван Франко	фільм «Великі українці. Іван Франко» (2008; реж. Софія Чемерис; ведучий С. Вакарчук).
16	10	Михайло Коцюбинський «Intermezzo», «Тіні забутих предків»	фільм «Тіні забутих предків» (1964; реж. С.Параджанов).
17	10	Володимир Винниченко «Момент»	Екранізація творів В.Винниченка, короткометражний фільм «Момент»
18	10	Леся Українка «Contra spem spero!», «Слово, чому ти не твердая криця...», «Мріє, не зрадь», «Стояла я і слухала весну...», «Лісова пісня»	Фільми «Лісова пісня. Мавка» (1981; реж. Ю.Ілленко), «Іду до тебе» (1971; реж. М.Мащенко).
19	11	Літературний авангард	документальний фільм «Червоний ренесанс» (2005; реж. В.Шкурін, О.Фролов).
21	11	Павло Тичина «Арфами, арфами...», «О панно Інно...», «Ви знаєте, як липа шелестить...»,	Фільми «Кларнети ніжності», «Духовні співи Павла Тичини», «Павло Тичина. Я кличу тебе» (із циклу документальних фільмів «Гра долі») (2006; реж. Василь Вітер).
22	11	Максим Рильський «Солодкий світ!..»,	документальний фільм «Як на духу. Невідомий Максим Рильський» (2008; реж.

		«У теплі дні збирання винограду»	Л.Харшан); «Poeta maximus» (із циклу фільмів «Гра долі») (2008;реж. Василь Образ);
23	11	Микола Хвильовий (М.Фітільов) «Я (Романтика)»	1.Документальні фільми: «Цар і раб хитрощів»; 2. «Червоний ренесанс»; художні фільми: «Вальдшнепи», «Пудель», «Я той, хто є»
24	11	Остап Вишня (Павло Губенко) «Моя автобіографія», «Письменники»,«Сом»	документальні фільми «З життя Остапа Вишні» (у гол. ролі Б. Ступка), «Гірки усмішки Остапа Вишні».
25	11	Микола Куліш «Мина Мазайло»	художній фільм «Зона», документальні фільми «Тягар мовчання», «Червоний ренесанс»
26	11	Осип Турянський «Поза межами болю»	Художній фільм «Поза межами болю» (1989; реж. Я.Лупій).
27	11	Іван Багряний(І.Лозов'ягін) «Тигролови»	Художні фільми «Сад Гетсиманський» (1993); «Тигролови» (1994; реж. Р. Синько).
28	11	Олександр Довженко «Щоденник» (періоду війни), «Зачарована Десна»	1.Художні фільми О.Довженка («Звенигора», «Земля», «Іван»); 2. «Зачарована Десна» (реж. Ю.Солнцева); 3. Документальні фільми «Роздуми після життя» (1992), «Довженко. Щоденник 1941–1945)»

29	11	Олесь Гончар «Модри Камень»	1.Художні фільми: «Дівчина з маяка», «Берег любові», «Собор», «Все перемагає любов», «Золоті литаври» (за творами О.Гончара), 2.Документальний фільм «У всякого своя доля»
30	11	ЛІТЕРАТУРНЕ «ШІСТДЕСЯТНИЦТВО»	1.Творчість режисерів (С.Параджанов, Л.Танюк, К.Муратова, Л.Осика, Ю.Ілленко); 2. Творчість акторів (І.Миколайчук, Б.Ступка, Л.Кадочникова)
31	11	Іван Драч «Балада про соняшник»	художній фільм «Криниця для спраглих» (сцен. І.Драч, реж. Ю.Ілленко; 1965 р.)
32	11	Микола Вінграновський «У синьому небі я висіяв ліс»	художній фільм «Повість полум'яних літ» (1961, реж. О.Довженко), у якому М.Вінграновський зіграв роль рядового Івана Орлюка
33	11	Гр.Тютюнник. «Три зозулі з поклоном»	художні фільми «Оддавали Катрю», «Скляне щастя», «Три плачі над Степаном», «Климко» (за творами Г.Тютюнника).
34	11	Ліна Костенко. «Маруся Чурай»	1.«Невигадані історії» - цикл телефільмів про життя видатних людей, які народилися та жили на українській землі, і тих українців,

			що розсіялися по всьому світу. Фільм №11 «Маруся Чурай»
35	11	В.Стус.	Документальний фільм «Просвітлої дороги свічка чорна» (1992).

Джерело: створено автором.

Отже, аналіз таблиці засвідчує, що укладений перелік є досить потужним та презентабельним, містить твори різних жанрів та видів екранного мистецтва, ефективність використання яких на уроках української літератури значною мірою залежить від методичної компетенції учителя-словесника щодо умінь організувати таку міжмистецьку взаємодію, його бажань і творчої наснаги, особливостей класу та ін. Однак користь такої взаємодії за умов її організації та систематичного впровадження безсумнівна, оскільки має значний потенціал як для усвідомлення художніх особливостей цих суміжних видів мистецтва, так і їх взаємодії на рівні розвитку поняття про образи персонажів, розвиток сюжету і особливості композиції творів тощо.

Проаналізувавши теоретичні розвідки фахівців щодо інтермедіальної взаємодії на рівні «література-кіно» та дослідивши сучасні методологічні підходи до явища екранізації як результату взаємодії літератури і кінематографу, визначивши його місце в культурному просторі, ми дійшли висновку, що ефективність використання таких взаємозв'язків на уроках літератури у ЗЗСО цілковито залежить від майстерності учителя, від володіння ним знаннями із методики вибудови та проведення такої взаємодії, від знань щодо специфіки засобів образотворення кіномистецтва.

Обговорюючи художні кінофільми на уроці літератури, слід завжди враховувати той аспект, що їх необхідно розглядати не як ілюстрації до літератури, а як самостійний твір мистецтва. Тільки в такому разі вони будуть ефективним засобом активізації уваги учнів до літературних першоджерел та своєрідністю інтерпретації в суміжному мистецтві – кіно.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження ми з'ясували, що питання, пов'язані із використанням можливостей різних видів мистецтв на уроках української літератури, здавна перебували в полі зору науковців та методистів, педагогів-практиків, серед яких О.Бандура, Н.Волошина, О.Мазуркевич, Л.Мірошніченко, Є.Пасічник, Г.Шевченко та ін. Зокрема, теоретичні основи такої міжмистецької взаємодії закладено у працях Н.Волошиної.

На сьогодні теорія та методика об'єднання, пов'язування, синтезу ціннісно-духовні смислів різних мистецтв для кращого усвідомлення художніх текстів із програми для ЗЗСО і розуміння біографій митців активно розвиваються у працях С.Жили, Г.Токмань, Т.Яценко та ін., які наголошують на важливості і необхідності виняткового наукового підходу у проведенні такої інтеграції під час аналізу художніх текстів. Виділено низку умов, які сприяють ефективності цієї стратегії в літературній освіті, а однією із найважливіших її складових названо якісно підготовлене інноваційне навчально-програмове забезпечення: підручники, побудовані з урахуванням принципу міжмистецької взаємодії у процесі вивчення літературного твору; методичні коментарі, літературні спецкурси та спеціально орієнтована система позакласної роботи.

Визначили, що у сучасному літературознавстві та методиці міжмистецька взаємодія має назву інтермедіальності у значенні відтворення в літературному тексті таких образних структур, що несуть інформацію про інші види мистецтва, а саме поняття «інтермедіальність» використовують переважно як синонім до «взаємодії мистецтв», «синтез мистецтв», «створення цілісного поліхудожнього простору в системі культури», «текст у тексті», «мистецтво в мистецтві»; «специфічна форма діалогу культур», «будь-який випадок транспозиції однієї системи знаків в іншу» та ін. Також інтермедіальність розглядають як спосіб висвітлення художньою літературою інших видів мистецтва: музики, живопису, скульптури, кіно тощо, а також і як методологію порівняльного аналізу художнього твору і культури загалом, тобто фіксацію в художньому творі

іномедійних вкраплень, що підтверджують своєрідну «розгерметизацію» художньої літератури, яка не лише привласнює, а й асимілює притаманні іншим мистецтвам ознаки: візуальність живопису, пластичність скульптури, виражальність музики тощо.

Водночас учителі-словесники ЗЗСО повинні пам'ятати думку провідних фахівців у сфері інтермедіального аналізу про те, що цей аналіз має свої обмеження: він не може бути застосований до абсолютно будь-якого літературного твору.

Визначили, що психологічну основу міжмистецького зв'язку на уроках літератури становить факт того, що за посередництва міжмистецької взаємодії на уроках літератури в ЗЗСО активізується можливість реалізації одного із основних завдань шкільної освіти, що виражається у формуванні художньої культури здобувачів освіти та розвитку естетичних смаків як невід'ємних складових їх духовної культури. Також із психологічної точки зору важливим є факт, що використання на уроках літератури творів суміжних мистецтв є способом доведення до здобувачів освіти нових знань, сприяючи цим формуванню у них цілісної картини світу мистецтв, збагаченню словникового запасу низкою науково-теоретичних понять, активізації мислення і розвитку мовлення. Результатом синтетичного вивчення творів суміжних мистецтв має бути свідоме розуміння здобувачами освіти ЗЗСО того, що різні види мистецтва тісно пов'язані між собою й знання одного з них допомагає глибшому сприйманню й розумінню інших.

З'ясували, що зв'язок літератури як мистецтва слова з музикою відбувається під час творення образів за допомогою її інтонаційної природи, яка за посередництва емоційності та конкретності здатна транслювати внутрішній світ людини, вплив оточення на цей стан. У цьому полягає основна доцільність використання музичних творів на уроках літератури, що сприяє формуванню у здобувачів освіти цілісних уявлень про світ мистецтва.

В узагальнюючу таблицю 2.1 ми внесли перелік музичних творів, рекомендованих для використання на уроках української літератури в ЗЗСО під час вивчення творів художньої літератури.

Твори образотворчого мистецтва сприяють можливості здобувачам освіти ще раз пережити ті емоції та враження, які були в них під час сприйняття художнього тексту. Обговорення ілюстрацій, портретів, гравюр, скульптур та архітектурних творів активізує міркування, уміння оцінювати та описувати зображувально-виражальні засобами цих суміжних мистецтв. Обов'язковою умовою такого розвитку є систематичне і цілеспрямоване використання творів образотворчого мистецтва із урахуванням специфіки їх засобів вираження образів та естетичної і загальнокультурної цінності. Шлях аналізу твору образотворчого мистецтва на уроці літератури має пролягати через споглядання до міркування.

Перелік творів образотворчого мистецтва, скульптури та архітектури, рекомендованих для проведення міжмистецьких зав'язків із літературою, ми винесли у додаток А та Таблицю 2.2. В таблицю 2.3 ми внесли перелік теле- та театральних вистав, рекомендованих для використання на уроках української літератури в ЗЗСО під час вивчення творів художньої літератури.

Обговорюючи художні кінофільми, вистави та телевистави на уроці літератури, слід завжди враховувати той аспект, що їх необхідно розглядати не як ілюстрації до літератури, а як самостійний твір мистецтва. Тільки в такому разі вони будуть ефективним засобом активізації уваги учнів до літературних першоджерел та своєрідністю інтерпретації в суміжному мистецтві – кіно.

У цілому, аналіз інтермедіальної взаємодії літератури з іншими мистецтвами та дослідження сучасних методологічних підходів до явища такої взаємодії сприяли висновку, що ефективність їх використання на уроках літератури у ЗЗСО значною мірою залежить від майстерності учителя, від володіння ним знаннями із методики вибудови та проведення такої взаємодії, від знань щодо специфіки засобів образотворення суміжних мистецтв. Водночас систематичне і цілеспрямоване використання на уроках літератури суміжних видів мистецтв, методично правильно організована робота із ними сприяє формуванню у школярів умінь орієнтуватись у контексті художньої культури, оперувати необхідними знаннями про багатовимірний простір літературного твору та взаємозв'язки красного письменства з іншими видами мистецтва, виховують у них відкритість до міжкультурної комунікації

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. Українська література: підручник для 5 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2022. 288 с.
2. Балагура Т. Література, що формує особистість і вчить самореалізації. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2010. №7–8, 10, 11–12; 2011. №11–2. С.86–106.
3. Бандура Г. О. Теорія літератури в тезах, дефініціях, таблицях: навчальний довідник. Київ: Шкільний світ, 2008. 128 с.
4. Бітківська Г.В. Сучасний український літературний журнал як інтермедіальний текст: дис... д-ра філол. наук: 10.01.01 і 10.01.06 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2020. 522 с.
5. Безусяк І.А., Закалюжний Л.В. Підходи до дослідження екранізації як феномену інтермедіальності. *Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації: Збірник студентських наукових робіт / За заг. ред. В.О.Папіжук, Ю.О. Лісової, Ю.Ю. Климович*. Житомир: Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2020. С.24–30.
6. Бондаренко Л. Г. Вивчення ліричних творів на уроках української літератури у взаємозв'язку із зарубіжною (9 – 11 класи): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2001. 19 с.
7. Бондаренко Ю. І. Теорія і практика навчання української літератури на філософсько-історичних засадах у старших класах загальноосвітньої школи: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.02 / Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2010. 40 с.
8. Вайсштайн У. Порівняння літератури з іншими видами мистецтва: сучасні тенденції та напрями дослідження в літературознавчій теорії та методології. *Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи: антологія / за заг. ред. Дмитра Наливайка*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 372–392.

9. Вайсштайн У. Взаємовисвітлення літератури та музики: сфера компаративістики? Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія / За заг. ред. Дмитра Наливайка. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 392–410.
10. Волошина Н. Й. Теоретичні і методичні засади естетичного виховання учнів у процесі вивчення української літератури в середній школі: дис.... д. пед. наук: 13.00.01; 13.00.02 / Інститут педагогіки НАПН України. Київ, 1995. 572 с.
11. Волошина Н. Й. Вивчення біографії письменника у єдності з його творчістю. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. № 8. С. 2–4.
12. Волошина Н. Й. Наукові основи викладання літератури в школі: посібник для учителя. Київ: Ленвіт. 2002. 344 с.
13. Генералюк Л. Взаємодія літератури і мистецтва. Начерк теорії словесно-візуальних інтеракцій. *Studia methodologica*. 2018. Випуск 29. Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка. С. 81–89.
14. Гладишев В. В. Теоретико-методичні засади контекстного вивчення художніх творів у шкільному курсі зарубіжної літератури: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2007. 21 с.
15. Гоголь Н. В. Висвітлення проблеми використання суміжних видів мистецтв у процесі вивчення української літератури у науково-методичній спадщині Н. Волошиної. *Шкільна літературна освіта: традиції і новаторство. VIII Волошинські читання: зб. тез всеукраїнської науково-практичної конференції / за заг. ред. Т. О. Яценко; Ін-т педагогіки НАПН України. Київ: УОВЦ «Оріон», 2020. С. 31–37.*
16. Гоголь Н. В. Відображення реалізації культурологічного підходу на уроках української літератури в науково-методичних працях учених II половини ХХ століття.
URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6637/1/9.pdf> (дата звернення 12.02.2022).

17. Горболіс Л.М. Міжмистецькі контакти українського тексту: монографія. Суми: Видавництво СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2021. 312 с.
18. Гордієнко О.А., Когут М.В. Інтеграція різних видів мистецтв на уроках українського читання. URL: <https://vseosvita.ua/library/integracia-riznih-vidiv-mistectv-na-urokah-literaturnogo-citanna-196298.html> (дата звернення 23.03.2022).
19. Градовський А. В. «І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь». Методичні аспекти вивчення української літератури у взаємозв'язках із зарубіжною. Київ: ПП РВФ «Софія», 1998. 255 с.
20. Градовський А. В. Компаративний аналіз у системі шкільного курсу літератури: методологія та методика: монографія Черкаси: Брама, вид. Вовчок О. Ю. 292 с.
21. Градовський А. В. Теоретико-методичні засади компаративного вивчення шкільного курсу української літератури: автореф. дис. ... д. пед. наук: 13.00.02 / Київський національний педагогічний університет імені М.Драгоманова, 2004. 40 с.
22. Гундорова Т. Література на полі медій – медії на полі літератури. *Література на полі медій*. Збірка наукових праць відділу теорії літератури та компаративістики Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України / Ред. Гундорова Т.І., Сиваченко Г.М. Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України, 2018. С.7–11.
23. Дроздовський Д. Концепція літературної освіти: теоретичні перспективи і стратегічні загрози URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:CVePtHw8hwMJ:https://dyvoslovo.com.ua/statt> (дата звернення 19.04.2022).
24. Дубініна О. Екранізація літературного твору: специфіка інтермедіального перекодування. Література і кіно. URL: <https://ukrlit.net/info/media/15.html> (дата звернення 18.03.2022).
25. Жила С.О., Волошина Н.Й. Наукові основи методики літератури: навчально-методичний посібник / За редакцією доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Н.Й.Волошиної. Київ: Ленвіт, 2002. 344 с.

26. Жила С.О. Теорія і практика вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами мистецтв у старших класах загальноосвітньої школи: Монографія. Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2004. 360 с.
27. Жила С.О. Теорія і практика вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами мистецтв у старших класах загальноосвітньої школи: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. Київ, 2005. 40 с.
28. Жила С. О. Вивчення української літератури у взаємозв'язку з образотворчим мистецтвом: посібник для вчителя. Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2000. 176 с.
29. Качак Т. Б. Українська література для дітей та юнацтва: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2016. 352 с.
30. Клочек Г. Драматургічно-театральне і «кінематографічне» в поемі «Катерина». *Дивослово*. 2012. № 11. С. 19–23.
31. Клочек Г. Інтертектуальність як чинник художньої енергії літературного твору (вірш Василя Голобородька «Кривий танець»). *Слово і Час*. 2019. № 1. С. 12–24.
32. Коваль М.О. Інтермедіальні аспекти творчого самовираження кілійського поета Володимира Сімейка. URL: <http://dspace.idgu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1047> (дата звернення 12.04.2022).
33. Колокольцев Е.М. Мистецтво на уроках літератури: Посібник для учителя. Київ: Радянська школа. 1991. 208 с.
34. Лісовський А.М. Деякі проблеми шкільної літературної освіти: методичний посібник. Київ: ІСДО, 1995. 60 с.
35. Лукаш Г. Текстова стратегія інтертекстуальності поезій збірки В.Стуса «Палімпсести» у семіотичному аспекті. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору*. 2014. № 21–22. С.200–211. URL:

- file:///C:/Users/user/Downloads/2824-5690-1-SM.pdf (дата звернення 3.01.2022).
36. Мандровний О.М. Зв'язок різних видів мистецтв під час вивчення української літератури в старших класах. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:0rGr-YxmUY4J:https://movlitslav.jimdofree.com> (дата звернення 19.04.2022).
37. Матюхіна Т.П. Взаємозв'язок різних видів мистецтв на уроках зарубіжної літератури. URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:2roJEq_DCQIJ:https://naurok.com.ua/stattya (дата звернення 28.10.21).
38. Модельна навчальна програма «Українська література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Яценко Т.О., Качак Т.Б., Кизилова В.В., Пахаренко В.І., Дячок С.О., Овдійчук Л.М., Слижук О.А., Макаренко В.М., Тригуб І.А.). / Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 № 795). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH> (дата звернення 13.10.2022).
39. Мокрогуз О. Психолого-педагогічні аспекти сприйняття навчальної інформації в контексті застосування мультимедіа. URL: <http://vuzlib.com/content/view/376/84/> (дата звернення 25.04.2022).
40. Мочернюк Н. Взаємодія літератури й мистецтва. Теоретичний досвід українського та польського літературознавства. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*. 2013. 13. С.76–80.
41. Мочернюк Н. Д. Художній простір у контексті інтермедіальності (поезія та образотворче мистецтво). *Питання літературознавства: науковий збірник / гол. ред. О. В. Червінська*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. Вип. 87. С. 219–229.
42. Мочернюк Н. Синтез мистецтв: літературознавчий контекст. Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. Київ, 2013. № 28. С.188–197.

43. Муравецька Я. С. Візуальні форми зображення в реалістичній прозі (на матеріалі творчості Івана Нечуя-Левицького): дис. канд. філолог. н.:10.01.06 / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ, 2019. 186 с.
44. Наливайко Д. Література в системі мистецтв як галузь компаративістики. *Література на полі медій*. Збірка наукових праць відділу теорії літератури та компаративістики Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України / Ред. Гундорова Т.І., Сиваченко Г.М. Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України: 2018. С.13–47.
45. Наливайко Д.С. Теорія літератури і компаративістика. Київ: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія». 2006. 347 с.
46. Нежива Л. Л. Теорія і практика вивчення літературних напрямів українського письменства в школі: монографія. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2016. 356 с.
47. Наукові основи методики літератури: навчально-методичний посібник для студентів вищих закладів / за ред. д-ра пед. наук, проф., чл.-кор. АПН України Н. Й. Волошиної. Київ: Ленвіт, 2002. 344 с.
48. Недайнова Т.Б. Урок літератури як урок мистецтва у творчій лабораторії майбутнього вчителя-філолога. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2018. № 7 (321). С.187–195.
49. Недайнова Т.Б. Покатілова О.О. Ставити учнів в позицію творця (Система завдань з використанням різних видів мистецтв на уроках літератури). *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2000. №2. С.7-9.
50. Овдійчук Л. М. Інтертекстуальність як один із методів аналізу удожнього твору на уроках літератури. URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_48/19.pdf (дата звернення: 06. 11. 2021).
51. Овдійчук Л. М. Формування естетичних почуттів старшокласників на основі взаємодії мистецтв у процесі вивчення літератури: автореферат дис. канд. пед. наук. / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2005. 21 с.
52. Пасічник Є. А. Українська література в школі.: навчальний посібник. Київ: Радянська школа, 1983. 319 с.

- 53.Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ: Ленвіт. 2000. 384 с.
- 54.Пастушкова І.С. Використання засобів мистецтва на уроках літератури з метою підвищення ефективності організації продуктивної навчальної діяльності.
URL:<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:X3gLKgMeBC4J:https://uchika.in.ua/vikoristannya-zasobiv-mistectva-na-urok> (дата звернення 14.072022).
55. Приходько Т.А. Психолого-педагогічні аспекти використання різних видів мистецтва на уроках зарубіжної літератури: опис педагогічного досвіду. Охтирка: Охтирська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №3 Охтирської міської ради Сумської області.
URL:https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:s2c_WsLQTtEJ:https://urok.osvita.ua/materials (дата звернення 29.04.2022).
- 56.Покатілова О.О. Методика навчання старшокласників культурологічного аналізу. *Education and Pedagogical Sciences* («Освіта та педагогічна наука»). 2013. № 4 (159). С.11–17.
- 57.Просалова В. Інтермедіальність як явище мистецтва і метод аналізу. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/Fils_2013_16_8.pdf (дата звернення 27.12.2021).
- 58.Просалова В. Інтермедіальність у системі інтертекстуальних зав'язків. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору*: наук. зб. Вип. 15 / редкол.: В. А. Просалова (відп. ред.) та ін. Донецьк: Норд-Прес, 2010. С. 13–19.
- 59.Просалова В.А. Інтермедіальні аспекти новітньої української літератури: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2014.154 с.
- 60.Рисак О.О. «Найперше – музика у слові»: проблеми синтезу мистецтв в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1999. 402 с.

61. Рисак О.О. Мелодії і барви слова: Проблеми синтезу мистецтв в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. Луцьк: Надстир'я, 1996. 98 с.
62. Ситченко А.Л. Пізнавально-виховні завдання для формування умінь аналізувати образ-персонаж: методичні рекомендації вчителям-словесникам. Київ: Радянська школа, 1988. 25 с.
63. Слюзко В. Інтермедіальний аналіз як метод вивчення художніх творів майбутніми учителями літератури. *Актуальні питання мистецької педагогіки*. 2020. випуск 11. С.84–87.
64. Степанишин Б. Еволюція і корекція програми української літератури 5-11 класів. *Українська мова і література в школі*. 1999. № 1. С.44-50.
65. Степанишин Б.І. Викладання української літератури в школі: посібник для вчителя. Київ: РВЦ «Проза», 1995. 246 с.
66. Степанишин Б.І. Література – вчитель – учень (Самостійне вивчення учнями літератури): посібник для вчителя. Київ: Освіта, 1993. 240 с.
67. Тищенко Т.О. Розробка дизайн-проєкту ілюстрованої дитячої книги. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:rbvsC9nWYgEJ:https://er.knutd.edu.ua> (дата звернення 12.07.2022).
68. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. Київ: Міленіум, 2002. 320 с.
69. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі на екзистенціально-діалогічних засадах: автореф. дис. доктора пед. наук: 13.00.02 / НПУ імені М. П. Драгоманова, Київ 2002. 41 с.
70. Токмань Г. Л. Теорія і практика прочитання української лірики XX ст. у діалозі з екзистенціальною філософією. Діалогічне прочитання української літератури: монографія / Г. Токмань, М. Корпанюк, Г. Мазоха та ін. /за заг. ред. Г. Токмань. Київ: Міленіум, 2007. С. 3–59.
71. Токмань Г.Л. Філософізація методики викладання літератури та критерії оцінювання знань старшокласників. *Дивослово*. 2004. № 7. С. 2–8.
72. Токмань Г.Л. Екзистенціально-діалогічне прочитання художнього тексту: вибрані студії. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. 336 с.

- 73.Токмань Г. Українська версія художнього екзистенціалізму: Б.І. Антонич, В. Свідзінський, Т. Осьмачка в європейському контексті. Київ: Міленіум, 2020. 480 с.
74. Удовиченко Л., Нагорна С. Інтермедіальність та проблема перекодування мистецтв.
URL:<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:pd3BD5C0oJEJ>
<https://core.ac.uk/download/pdf/> (дата звернення 15.02.2022).
75. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10-11 класи (рівень стандарту). Авторський колектив під керівництвом Р.Мовчан. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення 12.09.2022).
- 76.Українська література. Рівень стандарту: підруч. для 10 кл. закл. заг. серед. освіти / А. М. Фасоля, Т. О. Яценко, В. В. Уліщенко та ін. Київ: Пед. думка. 192 с.
- 77.Українська література. Рівень стандарту: підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти / А. М. Фасоля, Т. О. Яценко, В. В. Уліщенко та ін. Київ: Оріон, 2019. 240 с.
- 78.Українська література. 5-11 класи: навчальні програми, методичні рекомендації про викладання навчального предмета у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році, вимоги до оцінювання / Укладач О. Ю. Котусенко. Харків: Видавництво «Ранок», 2019. 192 с.
- 79.Уліщенко В.В. Методика інтерсуб'єктного навчання української літератури в загальноосвітній основній школі: дис. д-ра пед. наук: 13.00.02 / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Київ, 2012. 512 с.
- 80.Чирков О. О. Текстуальний, інтертекстуальний, контекстуальний аналізи. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2004. № 6. С. 42–44.
- 81.Чуйко В.В. Кінорецепція прози Миколи Хвильового: інтермедіальна трансформація: дис. канд. філол. н.: 10.01.05 / Донецький національний

- університет імені Василя Стуса, Вінниця. Бердянський державний педагогічний університет, Бердянськ, 2020. 212 с.
- 82.Чуканцева В. О. Інтермедіальний аналіз у системі інших підходів до дослідження літературних художніх текстів: переваги та недоліки. URL: <http://goncharov-sa.narod./chukancova> (дата звернення 3.01.2022).
83. Шарапова Т.А. Комплексний взаємозв'язок різних видів мистецтва на уроках музики. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. 2019. Випуск 120. С.345–351.
- 84.Шикиринська О. Б. Напрями міждисциплінарних студій в історичному розвої. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Філологічна. 2012. № 23. С. 210–214.
- 85.Ядагаєва Г. Психологічні аспекти уроку. Освіта. URL: [ua http://osvita.ua/school/psychology/5](http://osvita.ua/school/psychology/5) (дата звернення 17.05.2022).
- 86.Яценко Т. Розвиток теорії та практики навчання літератури в умовах становлення новітньої української школи. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:awci8PALQvAJ:http://lib.iitta.gov.ua> (дата звернення 15.01.2022).
- 87.Яценко Т. Міжмистецька взаємодія у шкільній літературній освіті: практичний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 27. Т 6. 2020. С.169–172.
- 88.Яценко Т. Мистецький контекст в оновленому змісті сучасної шкільної літературної освіти. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/> (дата звернення 19.04.2022).
- 89.Яценко Т. Культурологічний підхід у системі сучасної шкільної літературної освіти: аспекти реалізації. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/> (дата звернення 14.11.2021).
- 90.Яценко Т. О., Тригуб І. А. Шедеври модернізму: вивчення української і зарубіжної літератури у мистецькому контексті: програма спецкурсу. Тернопіль: Підручники і посібники, 2018. 68 с.
- 91.Яценко Т. О., Шевченко З. О. Художня література в контексті світової культури: методичний посібник. Київ: Педагогічна думка, 2012. 236 с.